

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Polona Fakin

Mentorica: doc. dr. Srna Mandič

**PRISTOP K REŠEVANJU STANOVANJSKIH RAZMER ROMOV
V SLOVENIJI IN NA HRVAŠKEM**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2005

1. UVOD	3
2. OPREDELITEV POJMOV	5
2.1. Romi	5
2.1. Stanovanjske razmere	6
2.3. Kakovost življenja	7
3. EVROPA	9
3.1. Začetki preseljevanja v Evropo	9
3.2. Poselitev Romov v Evropi danes	10
3.3. Romi v Evropski Uniji in v drugih mednarodnih organizacijah	13
3.3.1. Romi v Evropski Uniji	13
3.3.2. Romi v drugih mednarodnih organizacijah	16
3.4. Dejansko stanje stanovanjskih razmer Romov v Evropi	18
4. SLOVENIJA	20
4.1. Začetki priseljevanja v Slovenijo	20
4.2. Poselitev Romov v Sloveniji danes	21
4.2.1. Prekmurje	25
4.2.2. Dolenjska	26
4.2.3. Gorenjska	27
4.3. Stanovanjske razmere Romov v Sloveniji	28
5. HRVAŠKA	30
5.1. Začetki priseljevanja na Hrvaško	30
5.2. Poselitev Romov na Hrvaškem danes	32
6. PRIMERJAVA MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO	34
6.1. Stanovanjske razmere Romov v dveh različnih romskih naseljih: v naselju Boriha in naselju Sitnica	34
6.2. Predlogi za rešitev stanovanjskih razmer Romov: izhodišča in vladni programi	39
6.2.1. Glavni problemi stanovanjskih razmer Romov in razvojne paradigme le-teh po Zupančiču	39
6.2.2. Vlada Republike Slovenije in Odlok o lokacijskem načrtu za romsko naselje »Kerinov Grm«	43
6.2.3. Nacionalni program za Rome Republike Hrvaške	46
6.2.4. Primerjava pristopov k reševanju stanovanjskih razmer v Sloveniji in na Hrvaškem	50
7. ZAKLJUČEK	52
8. LITERATURA	54

1. UVOD

Odnos do manjšin vseh vrst, stopnja tolerantnosti do drugačnosti, je eno izmed temeljnih kazalcev demokratičnosti in humanosti večine. Zaradi teh pomembnih besed sem se odločila, da bom podrobneje preučila in spoznala eno izmed manjšin na našem ozemlju. Odločila sem se za Rome.

Številni učenjaki in preučevalci so se ukvarjali s vprašanji, kdo pravzaprav so Romi in od kod prihajajo. Po dolgoletnih raziskavah na tem področju so se zedinili, da prihajajo Romi iz Indije. Romi so se množično naselili na evropska tla konec 14. in začetek 15. stoletja. in od takrat naprej so bili zaradi svojega drugačnega načina življenja odrinjeni na sam rob družbe. Romska marginalnost je vidna v vseh področjih življenja. Odločila sem se, da se bom v svojem diplomskem delu osredotočila na eno izmed najpomembnejših področjih življenja, in sicer na preučevanje kvalitete stanovanjskih razmer Romov.

Cilj mojega diplomskega dela je analiza pristopov k reševanju stanovanjskih razmer Romov v Sloveniji, kot državi članici Evropske Unije, in s tem predstavnici bolj razvitih držav Evrope, in na Hrvaški, kot državi pristopnici k Evropski Uniji. Primerjala bom, kako se posamezni državi odzivata na reševanje stanovanjskih razmer Romov in kateri pristop uporabljata pri reševanju le-tega.

Hipoteza v mojem diplomskem delu se glasi, da se pristopa k reševanju stanovanjskih razmer Romov v Sloveniji in na Hrvaškem pomembno medseboj razlikujeta, ker je Slovenija članica Evropske Unije, medtem ko Hrvaška ni. Za ugotavljanje podobnosti med pristopoma izbranih držav bom uporabila primerjalno analizo, ki jo bom izvedla na osnovi sekundarnih podatkov.

Tako bom v diplomskem delu opredelila glavne pojme, ki so Romi, stanovanjske razmere in kakovost življenja. Pojasnila bom, kdo so Romi in od kod prihajajo. Pri stanovanjskih razmerah bom opredelila, kaj je stanovanje in kakšne so njegove lastnosti, ki jih bom v nadaljevanju podrobneje opisala. Stanovanjske razmere pa so tudi pomemben dejavnik kvalitete življenja, zato se bom tudi njih dotaknila.

Naslednje poglavje je namenjeno predstavitvi Romov v Evropi. Predstavila bom začetke priseljevanja Romov, njihovo sedanjo poselitev in kako se Evropska Unija in druge mednarodne organizacije zavzemajo za izboljšanje položaja Romov. Na koncu tega poglavja bom s pomočjo poročila Sveta Evrope predstavila dejansko stanje stanovanjskih razmer Romov v Evropi.

V nadaljevanju bom predstavila Rome na Slovenskem in na Hrvaškem, njihov začetek priseljevanja, njihovo poselitev danes in njihove stanovanjske razmere. S to predstavitvijo želim prikazati kratko zgodovinsko pot Romov in kako le-ta na določen način vpliva tudi na njihovo prihodnost. Kajti, če želimo spoznati in razumeti Rome, se moramo seznaniti z njihovo preteklostjo.

S pomočjo sekundarnih podatkov bom na področju pristopov k reševanju stanovanjskih razmer naredila primerjavo med Slovenijo in Hrvaško, kjer bom predstavila, kaj so podobnosti in skupne točke, ter kje in v čem se kažejo razlike. Pri Sloveniji bom podrobneje predstavila lokacijski načrt Kerinov Grm, medtem ko bom pri Hrvaški predstavila Nacionalni program za Rome. Da bom bralcu približala dejansko sliko stanovanjskih razmer Romov, bom na kratko predstavila dve različni romski naselji, in sicer slovensko romsko naselje Boriha in hrvaško romsko naselje Sitnica,

V zaključku bom povzela najpomembnejše podobnosti in razlike v pristopih k reševanju stanovanjskih razmer Romov tako v Sloveniji kot na Hrvaškem in jih komentirala.

2. OPREDELITEV POJMOV

2.1. Romi

Kdo so Romi in od kod prihajajo? Takšna in podobna vprašanja so se pojavljala mnogim učenjacom in preučevalcem. Ne vemo pod katerim imenom je ta etična skupina zapustila svojo domovino in se v stoletjih nemirnega potovanja razkropila po Evropi in svetu. Med preseljevanjem so jih v posameznih deželah poimenovali po svoje in tako se romologi še danes trudijo z izvorom besede Rom.

S proučevanjem Romov se je v svojem znanem delu »Minulost v sedanjosti« ukvarjal Šiftar (1970), njegove ugotovitve pa povzemam v nadaljevanju. Ime **Cigan** so indijske nomadske skupine v Evropi dobile že pred več stoletji in je tako razširjeno v vseh jezikih evropskih narodov. Cigani so se s svojim življenjem vrinili v življenje evropskih narodov in odprli nova socialna in genetska vprašanja. Vplivali so na okolico in od nje prevzemali posamezne besede, vero, običaje, ki pa so jih pociganili, in deloma tudi navade.

Kot sem že navedla, so cigani s svojim načinom življenja vzbudili zanimanje mnogih kulturnih in umetniških ustvarjalcev ter znanstvenikov. Šiftar (1970:9) meni, da so poleg Židov najbolj opisani, največkrat obdelani v vseh zvrsteh kulturnega ustvarjenja, ampak še vedno najmanj dojeti in najbolj tuji prebivalci mnogih evropskih dežel.

Beseda Cigan pomeni še danes hudo žalitev za človeka, hkrati pa je sinonim za glasbenika in za posameznika, ki živi brezskrbno svobodno življenje, naziv za kovača in za nacionalno pripadnost ljudem, ki pa za sebe uporabljajo naziv Rom. Rom pomeni človek v plemenitem pomenu besede, v množini pa ima ta beseda obliko Roma, kar pomeni ljudje. Besedo poznajo vse ciganske skupine, saj ga zasledimo v vseh evropskih ciganskih slovarjih in pomeni pripadnost ciganskemu rodu. Pogosto označuje poročenega moža, medtem ko pa je Romoni ime za poročeno cigansko žensko. Beseda Rom naj bi jih povezovala z njihovo pradomovino, kajti v Perziji še danes označuje Cigane z nazivom Doma.

Sama beseda **Rom** je bila sprejeta šele leta 1979 na Svetovnem kongresu Ciganov, kjer so sprejeli splošno etično poimenovanje. Kmalu so jo sprejele tudi Organizacija Združenih Narodov, Evropska skupnost in posamezne evropske države.

Šiftar (1970:11) meni, da Romi vedo o svojem poreklu zelo malo, kajti vsa njihova zgodovina je dolgo živela z njimi v njihovih legendah in pravljičah. Še danes živijo ponekod Romi brez svoje preteklosti in brez verovanja v perspektive v prihodnosti.

2.1. Stanovanjske razmere

Stanovanje je prostor, ki nam nudi streho nad glavo in je prostor, v katerem živimo. Mandičeva (1996a:59) meni, da sodi stanovanje med najkompleksnejše dobrine. Stanovanje opisuje z lastnostmi, ki pa jih razvršča pod dva pojma, in sicer:

- stanovanjski standard
- stanovanjski status

Stanovanjski standard zadeva fizične lastnosti, katerim prišteva velikost, osvetljenost, trdnost strukture, opremljenost z infrastrukturo itd., medtem ko pa k **stanovanjskemu statusu** prišteva druge lastnosti, to so: trajnost in varnost njegove uporabe, intimnost stanovanja, premoženjska tveganja, prijateljske vezi v soseščini in sama uglednost lokacije stanovanja. Pomemben pa je tudi sociološki pomen stanovanja, ki je prepleten z različnimi družbenimi pojavi. Tako Saunders (v Mandiča, 1996a:59) meni, da vloge in dejavnosti posameznika kot uporabnika stanovanja vplivajo na njegov socialni položaj in identiteto.

Podrobneje bom predstavila stanovanjski standard oziroma stanovanjske razmere. Stanovanjske razmere označujejo predvsem fizične lastnosti stanovanja in opisuje stanovanje kot trdno, grajeno strukturo. Iz tega sledi, da je najpomembnejša funkcija stanovanja ta, da služi kot zavetišče ali zavetje pred naravnimi nevšečnostmi. Seferagič (v Mandič 1996a:63) ugotavlja, da razpravljanje o stanovanjskih razmerah vključuje normativno razsežnost, kjer pa je normativno stanje opredeljeno kot minimum ali kot maksimum. Mandičeva (1996a:63-64) ugotavlja, da so prav zahteve po zakonski opredelitvi in zagotovitvi minimalnih bivalnih razmer vodile k nastanku sodobne stanovanjske politike. Tako je zagotavljanje minimalnih spremenljivih stanovanjskih razmer ob večjem pomanjkanju stanovanj ključen element stanovanjske politike. Predpogoj za ugotavljanje in odpravljanje količinskega in kakovostnega primanjkljaja stanovanj je opredelitev določenega stanovanjskega standarda kot merila ustreznosti. Hkrati pa je podlaga za izbiro ciljev stanovanjske politike in ciljnih skupin, h

katerim se usmerjajo inštrumenti stanovanja politike. Stanovanjske razmere opredeljujejo mejo, do katere stanovanjska politika daje podporo. K podpori prištevamo subvencioniranje stanarine ali posojil za nakup ali celo gradnjo stanovanj.

V nadaljevanju pa imajo stanovanjske razmere tudi tehnični pomen, ki vsebuje vrsto tehničnih zadev same primernosti stanovanja, in sicer trdnost in trajnost gradbene strukture, požarno varnost, higiensko-sanitarne prostore, ekološke in lokacijske pogoje, ekonomičnost, določanje velikosti prostorov in opremljenost stanovanj ter stanovanjskih hiš. Te zahteve so večinoma zajete v splošnih gradbenih predpisih, ki pa vsebujejo tudi normative za minimalne standarde in dovoljena odstopanja. Na podlagi tega so stanovanja, ki ne ustrezajo minimalnim standardom, največkrat obravnavana kot zakonsko neustrezna ali nelegalna.

Katero stanovanje prištevamo k primernemu stanovanju? V zadnjih desetletjih je prišlo v nacionalnih in mednarodnih obravnavah primerne stanovanja do vse kompleksnejšega normiranja te dobrine, meni Mandičeva (1996b:218). V petdesetih letih so najzgodnejši poskusi OZN pozornost namenjali minimalno spremenljivim bivalnim pogojem, in sicer stanovanje kot zatočišče. Danes dokumenti OZN primerno stanovanje opredeljujejo s fizično kakovostjo, cenovno primernostjo in statusno varnostjo (Mandič, 2000:75). Tako je pravica do primerne stanovanja vključena v številne mednarodne konvencije, kjer so države dolžne razvijati stanovanjsko politiko, ki bo ljudem omogočala uresničevanje pravice do stanovanja (Mandič, 1999:73). Vse evropske države, med njimi tudi Slovenija, so se s podpisom mednarodne listine Akcijski načrt uresničevanja Istanbulske deklaracije o človekovih naseljih Habitat Agenda in Evropske socialne listine zavezale k zagotavljanju pravice do primerne stanovanja.

2.3. Kakovost življenja

Novakova (1996:7) ugotavlja, da je v zadnje pol stoletja človeka dostojno življenje za vse državljane, ne glede na raso, vero, spol in politično pripadnost, postopno postalo politično vodilo po vsem svetu.

Tako kakovost življenja nastopa v kontekstu zadovoljevanja človekovih potreb. Mandič (1996b, 214) navaja, da so najzgodnejši pristop, v okviru agencije OZN, ki je izhajal iz

osnovnih človekovih potreb, kot so hrana, obleka, stanovanje itd. in v ospredje postavljal življenjski raven in potrebe, zadovoljitve z materialnimi viri, zamenjali drugi pogledi. Eden izmed njih je skandinavski model in se izraža v Allardtovem pristopu.

Novakova (1996:19) navaja, da je za Allardtovo konceptualizacijo kakovosti življenja značilno, da razširja raziskovanje življenjske ravni z analizo želja in zadovoljstva ljudi z danimi življenjskimi pogoji. Tukaj se poudarja tudi pomen človekovih potreb. Po Allardtovo so temeljni stebri, na katere se navezujejo pogoji, ki zagotavljajo obstoj in razvoj človeka »imeti«, »ljubiti«, »biti«. Mandičeva (1996b, 214-216) se sprašuje, v kakšnem razmerju do teh treh stebrov so posamezni stanovanjski atributi in sicer navaja tri skupine:

1. **»imeti«:** sem sodijo potrebe, ki jih je mogoče zadovoljiti z materialnimi in neosebnimi viri. Lahko jih označimo tudi kot »življenjska raven«. Sem sodijo tiste značilnosti stanovanja, ki določajo kvaliteto stanovanja kot materialnega vira - torej stanovanjski standard.
2. **»ljubiti«:** sem sodijo potrebe, ki jih človek zadovoljuje z drugimi ljudmi. Tukaj gre za ljubezen, solidarnost in pripadnost socialnim tvorbam. Stanovanje ima pomen dejavnika, ki omogoča družabne stike, partnerske odnose, ustanavljanje samostojnega gospodinjstva in družine, vključitev v lokalno skupnost itd. V nekaterih primerih pa stanovanje tudi onemogoča družbene stike, in sicer: omejevanje obiskov v podnajemniških sobah; pravica države, da staršem začasno odvzame otroka, če so brez primerne stanovanja; diskriminacija pripadnikov na primer manjšin pri dostopu do stanovanja v stanovanjski hiši ali soseski itd.
3. **»biti«:** tukaj je pomembna simbolna funkcija stanovanja, saj je stanovanje s svojim videzom, lokacijo in cenovnim razredom zunanji izraz tega, kar je posameznik »dosegel v življenju« in kakšna je njegova družbena veljava. Saunders (v Mandič, 1996b:215-216) navaja, da lastno stanovanje daje posamezniku občutek izpolnitve in življenjskega smisla. To mu pomaga premagati občutek odtujenosti, ki jo lahko doživlja v zunanjem svetu, še posebej pri zaposlitvi.

Zgoraj navedeni stebri prikazujejo, da med pomembne stanovanjske parametre prištevamo kakovost življenja od stanovanjski standard do značilnosti, ki zadevajo uporabo stanovanja in svobodnega odločanja o tem.

3. EVROPA

Romi so v vseh državah Evrope soočeni s podobnimi socialnimi in ekonomskimi problemi, ki pa se medseboj razlikujejo le po stopnji težavnosti. V podrejenem položaju so v skoraj vseh področjih življenja in sicer: v izobrazbi, zdravju, stanovanjskih pogojih, udeležbi v javnem življenju itd. Spadajo med pripadnike najnižjih socialnih slojev, torej med socialno ogrožene marginalne skupine. Na kratko bom predstavila evropsko zgodovino Romov, ki pa je zelo podobna slovenski in hrvaški zgodovini Romov.

3.1. Začetki preseljevanja v Evropo

Bonavita (1998:2) navaja naslednja spoznanja o začetkih priseljevanja Romov v Evropo. Na začetku so evropski staroselci menili, da so novi priseljenci, Romi, le začasni prebivalci, zato ni nikogar zanimala njihova preteklost in še manj njihova prihodnost. Tako so se Romi svobodno gibal in potovali po deželah. Po nekaj stoletjih, ko so že bili razseljeni po evropski celini, so se za njihov izvor in življenje začeli zanimati učenjaki. V Evropi so izšle številne knjige, ki so vsebovale razne teorije in hipoteze, ki so poskušale ugotoviti in razložiti prvotno domovino Romov, čas njihovih migracij in vzroke zanje. O njihovem izvoru in razlogih za odseljevanje iz matičnih krajev obstajajo številne legende in miti, ki so se med Romi skozi zgodovino ohranjali le skozi ustno izročilo. Na podlagi jezikovnih raziskav in lingvističnih študij, ki so temeljile zlasti na podobnosti med besedami in slovničnimi izpeljavami v romskem jeziku, so jezikoslovci ugotovili, da je prazgodovina Romov v severni Indiji.

Romi so se začeli množično preseljevati zaradi verskih razlogov. Na začetku 11.stoletja je Indijo začel oblegati muslimanski general Mahmud Ghazni, ki je želel širiti islam vzhodno od svoje dežele, med drugim tudi v Indijo. Tako so začeli Romi bežati iz Indije proti zahodu, iz Irana in Afganistana do Kaspijskega morja na severu in Perzijskega zaliva na jugu, kjer so

prišli do Armenije, od tu pa se je ena skupina selila čez Kavkaz v Rusijo, medtem ko pa je druga nadaljevala pot proti Grčiji in deželam Balkanskega polotoka. Med 11. in 14. stoletjem so Romi počasi napredovali proti Arabskemu polotoku, Egiptu, Severni Afriki, Bizantinskemu cesarstvu in se naselili v južnem Balkanu, v Srbiji, Moldaviji, Bolgariji, na Madžarskem. Konec 14. stoletja in začetek 15. stoletja pa so se Romi množično naseljevali v srednjo Evropo. Leta 1388 so prišli na Madžarsko, leta 1418 so prišli na teritorij Švice in že naslednje leto v Francijo. Med 1417 in 1420 so naselili mnoga germanska mesta, prišli v Bruselj in na Nizozemsko ter leta 1422 naselili Rim. V Španijo so prišli leta 1425, medtem ko pa so se v Parizu pojavili leta 1427. V 16. stoletju so se pojavili na Švedskem (1512), v Veliki Britaniji (1514), na Norveškem (1544) in Finskem (1597). Na Poljsko pa so prišli med leti 1551 in 1557.

Romski način življenja je bil že ob prihodu v Evropo bistveno drugačen od življenja evropskih ljudstev. Na začetku so jih sprejemali z zelo mešanimi občutki, tako da so jim bili nekje bolj naklonjeni, drugje manj. Ker so bili nomadi, so ljudje vedeli, da se selijo iz kraja v kraj, da bodo kmalu odšli iz njihovih mest, zato jih na samem začetku niso preganjali. Vendar so se v tistem obdobju, v 16. stoletju, stopnjevali verski nemiri in nestrpnost in hkrati s tem se je stopnjevala nestrpnost do Romov. Rome so začeli na različne načine preganjati. Tako so državni aparati z represijo pritiskali na Rome in jih preganjali kjerkoli in kadarkoli so nanje naleteli. Izpostavljeni so bili tako policiji kot civilnemu prebivalstvu.

Skratka, skoraj v vseh deželah v Evropi so imeli podobno politiko izganjanja Romov, saj so od sredine 16. stoletja z njimi po vsej Evropi ravnali na podoben način. Hkrati pa so Romi bili deležni različnih predsodkov, ki jih spremljajo še danes. Zaradi svojega drugačnega načina življenja so bili in so odrinjeni na sam rob družbe.

3.2. Poselitev Romov v Evropi danes

V obdobjih preseljevanja skozi celotno zgodovino, je bilo beleženje romske populacije zelo težavno. Težavno je bilo zaradi samega načina nomadskega življenja, saj so se Romi selili iz ene države v drugo, hkrati pa je večina držav gledala na Rome kot na tujce iz obrobja, ki živijo v neurejenih življenjskih razmerah. Tako je še dandanes težko ugotoviti točno število

Romov v Evropi. Na začetku preseljevanj so bile skupine, ki so obsegale od 100 do 300 Romov in so potovale skupaj po deželah Evrope. Skozi stoletja pa so se skupine hitro širile in tako danes, na podlagi nezanesljivih uradnih podatkov in neuradnih virov ter ocenah, živi v Evropi od 10 do 15 milijonov Romov.

Tabela 1: Romska populacija v Evropi

DRŽAVA	Minimalno	Maksimalno	DRŽAVA	Minimalno	Maksimalno
Albanija	90.000	100.000	Poljska	50.000	60.000
Bosna	40.000	50.000	Portugalska	40.000	50.000
Bolgarija	700.000	800.000	Romunija	1.800.000	2.500.000
Hrvaška	30.000	40.000	Rusija	220.000	400.000
Češka	250.000	300.000	Srbija in Črna gora	400.000	450.000
Francija	280.000	340.000	Slovaška	480.000	520.000
Nemčija	110.000	130.000	Slovenija	8.000	10.000
Grčija	160.000	200.000	Španija	650.000	800.000
Madžarska	550.000	600.000	Švica	30.000	35.000
Italija	90.000	110.000	Turčija	300.000	500.000
Makedonija	220.000	260.000	Ukrajina	50.000	60.000
Moldavija	20.000	25.000	Velika Britanija	90.000	120.000
Nizozemska	35.000	40.000			
SKUPAJ	7.000.000	8.500.000			

(Vir: Roma in the Czech Republic (2002): The History and Origin of the Roma)

Na podlagi tabele je razvidno, da največ Romov živi v balkanskih državah, kot so Romunija, Bolgarija, Srbija in Črna Gora, ter državah Vzhodne Evrope, kot so Madžarska, Slovaška in Češka. V vseh teh državah so že sprejeli posebne programe za integracijo Romov in izboljšanje njihovega položaja, saj je bila to tudi ena od zahtev mednarodne skupnosti, zlasti Evropske unije v postopkih preverjanja dosežene ravni uresničevanja človekovih pravic. V

teh dokumentih so zajeti posebni programi, projekti in ukrepi za izboljšanje socialno-ekonomskega položaja Romov, odpravo kršitev človekovih pravic, diskriminacije in rasnega nasilja. Ti programi se izvajajo pod nadzorom mednarodnih ustanov in nevladnih organizacij ter romskih združenj v posameznih težavah.

Romi so v Evropi razdeljeni na številne ločene skupine, specifičnim načinom življenja, ki je odvisen od kulture okoliškega prebivalstva. Tudi jeziki evropskih romskih skupin se med seboj razlikujejo. V Romuniji obstaja najmanj 40 različnih skupin Romov med katerimi obstaja jezikovna raznolikost. Na Češkem obstajajo tri glavne skupine Romov, v Bolgariji muslimanske romske skupine itd. Vsa ta raznolikost in ločenost pa je tudi velik problem romske skupnosti v njihovem boju proti diskriminaciji.

Romi imajo lastno skupinsko identiteto, ki pa ni romska identiteta, ki bi veljala za vse romske skupine. Skupine imajo svojo lastno identiteto, ki je omejena na družbeno skupnost, v kateri živijo in na družinske vezi z drugimi skupnostmi. Obstajajo pa določeni elementi, ki so značilni za vse Rome. Ti govorijo o romskem etičnem poreklu in vključujejo običaje, navade norme ter simbole. Romi pa so ohranili tudi bistveno drugačen odnos do zasebne lastnine, ki je ne dojemajo kot vrednoto. Tudi sami vzorci obnašanja in pravila, ki veljajo znotraj skupnosti, se močno razlikujejo od neromske skupnosti. Znotraj romske skupnosti se je gradil in ohranjal poseben svet, kjer veljajo posebna pravila in določen sistem nadzora. Temu pravijo Romani Cris, ki ima namen v primeru kršitve pravil vzpostaviti prejšnje stanje in ne kaznovati posameznika. Skratka kljub temu, da je romska kultura doživela veliko vplivov tujih kultur, je ohranila bistvo, ki ga označuje ljubezen, sreča in svoboda. (Klopčič, 2003:7)

Romi živijo v različnih pogojih od ostalega prebivalstva in to se odraža tudi v njihovih demografskih karakteristikah, ki se v večini držav razlikujejo od večinske populacije. Imajo visoko stopnjo rojstev, hkrati pa imajo visoko stopnjo umrljivosti, saj živijo v težkem socialno ekonomskem položaju. Romi trpijo za boleznimi, ker zelo težko dobijo primerno zdravniško pomoč. (Vir: Council of Europe, European Committee on Migration, 1996)

Do nedavnega so bili Romi nomadsko ljudstvo in na podlagi tega obstaja osnovna razlika med Romi v vzhodni in zahodni Evropi. V vzhodni Evropi so Romi stalno naseljeni, medtem ko v zahodni poleg stalno naseljenih obstajajo tudi nomadi. Tako je ocenjeno, da je v Evropi 20% gibljivih Romov, 20% polnomadskih, ki se selijo ob določenih letnih časih, in 60% stalno

naseljenih. (Liegius,1994) Romi se večinoma zadržujejo na prostem in živijo v naravi v različnih zavetiščih, barakah itd.

Zato je pri iskanju primernih rešitev za njihovo vključitev v večinsko družbo potrebno upoštevati razmere, v katerih živijo.

3.3. Romi v Evropski Uniji in v drugih mednarodnih organizacijah

Žagar navaja (1997:86), da danes živimo v času, ko so človekove pravice pomembna vrednota in ko so se države začele zavedati, da tudi Romi prispevajo k kulturni raznolikosti Evrope. Glavni razlog za odklonilen odnos okolja in predsodkov do Romov predstavlja nepoznavanje njihove kulture, zato je za integracijo Romov v večinsko družbo potrebno poznavanje njihove skupnosti, tradicije in kulture. Posledično je potrebno v medijih predstavljati specifičnost romske skupnosti, tako razlike kot podobnosti, ki to skupnost opredeljujejo v odnosu do ostalih. Pomoč širše družbe bo pomembna za oblikovanje in razvoj romskih kulturnih in drugih društev, organizacij in institucij. Zelo dobrodošla pa bo tudi pomoč zainteresiranih posameznikov in posameznic iz okolja, v katerem živijo Romi. Vzpostaviti se morajo možnosti za pogosto srečevanje, sodelovanje ter spoznavanje med Romi in ljudmi iz bližnje in širše okolice. Vse te možnosti bi veliko prispevale k večji tolerantnosti in strpnosti večinskega prebivalstva do Romov in hkrati boljši integraciji Romov v okoliško prebivalstvo.

V zadnjih desetletjih se veliko nacionalnih in mednarodnih nevladnih organizacij ukvarja z romsko problematiko. Poznamo različne pristope, ekonomske, socialne, politične, kulturne in druge, ki so se izoblikovali za izboljšanje življenjskih pogojev Romov. Vsebujejo različne programe in se zavzemajo za promocijo bolj pravične socialne politike, za utrditev kulturne identitete, za vzpodbujanje Romov za politično participacijo itd. Skratka, mednarodne organizacije igrajo zelo pomembno vlogo pri ohranjanju nacionalne identitete narodov.

3.3.1. Romi v Evropski Uniji

Polzer-Srienz (2003:93) ugotavlja, da danes v vseh državah Evrope živi od sedem do devet milijonov Romov. Okrog 70 odstotkov jih živi v državah Srednje in Jugovzhodne Evrope ter

v državah nekdanje Sovjetske zveze. Po razpadu komunističnih režimov je visoko število pripadnikov romske etične skupnosti, njihov slab ekonomski in socialni položaj ter manjkajoča manjšinska zaščita vzbudila pozornost Evropske unije, kajti demokratična načela, spoštovanje človekovih pravic in načela pravne države, so v 90. letih postala pomemben element zunanje in varnostne politike Evropske unije s ciljem trajne stabilizacije prostora Vzhodne in Jugovzhodne Evrope. Polzer-Srienz (2003:94) nadalje navaja, da je leta 1993 Evropski svet sprejel kopenhagenska merila za države, ki želijo pristopiti k Evropski uniji. **Izpolnjevati morajo naslednje kriterije: »Članstvo zahteva od držav kandidatk vzpostavitev institucij, ki zagotavljajo demokratičnost, pravno urejenost, človekove pravice ter spoštovanje in zaščito manjšin.«** (Varstvo manjšin, 2002:104). Tako redna poročila Evropske komisije o napredovanju vključevanja držav kandidatk vsebujejo tudi položaj manjšin.

Polzer-Srienz (2003:95) navaja, da je Evropska unija leta 1999 s stabilizacijskim in asociacijskim procesom za države »zahodnega Balkana« (Albanija, BiH, Hrvaška, Makedonija, Srbija in Črna gora) uvedla novo politiko zunanjih odnosov z dolgoročnim ciljem vključevanja teh držav v Evropsko unijo. Tako je Evropska unija v okviru stabilizacijskega in asociacijskega procesa izdelala konkretne cilje in pogoje za možno vključitev držav zahodnega Balkana na podlagi pogodbe o Evropski uniji in kopenhagenskih kriterijev. Stabilizacijske in asociacijske pogodbe so podobne evropskim sporazumom in vsebujejo formalne mehanizme in cilje za približevanje držav zahodnega Balkana k standardom Evropske unije. Leta 2001 sta kot prvi državi Makedonija in Hrvaška podpisali to pogodbo z Evropsko unijo. Iz tega sledi, da se Evropska unija skupaj z nad 40 državami in mednarodnimi organizacijami v okviru Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo zavzema za uresničitev cilja stabilizacije Jugovzhodne Evrope.

Skratka, Evropska unija lahko vpliva na položaj Romov v Srednji in Jugovzhodni Evropi na podlagi poročil komisije o napredkih pri vključevanju v EU, na podlagi poročil stabilizacijskega in asociacijskega procesa in z zagotovitvijo ustreznih finančnih sredstev.

V zadnjem času je Evropska unija sprejela veliko število različnih programov in projektov za boj proti diskriminaciji ter za spoštovanje kulturne raznolikosti. Posebno pozornost pri izvajanju teh programov in projektov pa je namenila prav izboljšanju položaja romske skupnosti (Klopčič, 2003:12). Tako se vprašanje ureditve pravic Romov kot specifično

vprašanje v normativni dejavnosti in v konkretnih dejavnostih na področju migracije, socialne kohezije in odprave predsodkov ob obravnavi človekovih pravic in pravic manjšine zastavlja tudi v Svetu Evrope. Svet Evrope je prva mednarodne regionalna organizacija, ki je bila ustanovljena po 2.svetovni vojni v Evropi, ki skuša aktivno sodelovati v procesu razreševanja vseh pomembnih vprašanj evropske družbe. Njegov program dela vključuje človekove pravice, javna glasila, pravno sodelovanje, socialna in gospodarska vprašanja, zdravstvo, izobraževanje, kulturno dediščino, šport, mladino, lokalno demokracijo, čezmejno sodelovanje, okoljsko in prostorsko načrtovanje (Svet Evrope: Dosežki in dejavnosti, 1998). Svet Evrope je sprejel dva pomembna obvezujoča mednarodnopravna instrumenta, in sicer Evropsko listino regionalnih in manjšinskih jezikov in Okvirno konvencijo Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin, ki sta pomembna tudi za uresničevanje pravic romske skupnosti. Okvirna konvencija Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin obsega razumevanje celotnega evropskega pomena manjšinskega varstva in kulturne raznolikosti Evrope. Tukaj se povezuje politični pomen varstva manjšin, pomen kulture in pomen jezikovne raznolikosti kot posebne in zelo pomembne vrednote v Evropi.(Klopčič, 2003:11)

Skratka, Svet Evrope je vložil veliko truda v reševanje manjšinske problematike, še posebej v romsko problematiko. Že na samem začetku se je pojavil problem definicije pojma manjšine, saj tako Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih, kot Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin, ne vsebujeta pojma manjšina. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je v okviru Priporočila 1255 (1995) predlaga to definicijo narodne manjšine. **Narodna manjšina** je skupina oseb v državi, ki bivajo na ozemlju te države in so njeni državljani; imajo dolgotrajne, čvrste in trajne odnose s to državo; so dovolj zastopane v strukturi prebivalstva, čeprav v manjšem številu kot ostalo prebivalstvo te države; vodijo jih prizadevanja, da skupaj ohranijo tisto, kar označuje njihovo identiteto (kultura, tradicija, vera ali jezik). Vendar pa Priporočilo 1203 (1993) Parlamentarne skupščine Sveta Evrope o Romih opredeljujejo Rome v Evropi kot romsko skupnost, in sicer: **»...za Rome je rezervirano posebno mesto med manjšinami. Ker živijo Romi raztreseni po celotni Evropi, so prava evropska manjšina, vendar ne spadajo v definicijo narodnih ali jezikovnih manjšin«** (Vir: Council of Europe, Activities of the Council of Europe concerning Roma and Travellers, 1998). To poročilo označuje Rome kot neteritorialno manjšino, ki veliko prispeva k kulturni raznolikosti Evrope. Romska skupnost je v državah Evrope zelo različno definirana. Tako so v nekaterih državah Evrope priznani kot etična ali narodna manjšina in imajo celo enake pravice kot ostale manjšine, medtem ko pa v drugih državah Evrope nimajo tega družbenega

položaja. Problem v različnih definicijah je v tem, da Romi nimajo svoje domovine ter so tako raztreseni po celem svetu, hkrati pa nimajo pretežnega dela svoje populacije v neki državi.

Leta 1995 je bila ustanovljena izvedenska skupina za Rome, ki proučuje specifične probleme romske skupnosti. Ta skupina, ki šteje deset stalnih članov, je odgovorna za pregled položaja Romov v Evropi. Njene dejavnosti obsegajo različne teme in določajo smernice za nadaljno delo držav članic Sveta Evrope. Ukvarjajo se z ekonomskim razvojem, zaposlovanjem, z kršenjem človekovih pravic in diskriminacijo, z vprašanji pravnega položaja Romov kot etične skupnosti ali manjšine, z vprašanji, ki so povezana z državljanstvom, s problemi, ki se nanašajo na nomadski način življenja, bivalnimi problemi, vlogo medijev in promocijo tolerance, izobraževanjem, šolanjem, kulturo, z zdravstvenimi problemi, s položajem romskih otrok in žensk ter odnosi med različnimi romskimi skupnostmi (Vir: Council of Europe, Activities of the Council of Europe concerning Roma and Travellers, 1998).

Cilji Sveta Evrope so tudi zagotavljanje varstva za najrevnejše skupine v družbi, boj proti izključenosti in diskriminaciji ter utrditev evropskega sodelovanja na področju migracije. Tako je bila na socialnem področju sprejeta Resolucija 13 glede socialnega položaja nomadov v Evropi. Priporočila zadevajo področja splošne socialne politike, ureditve bivališč, izobraževanja ter zdravstveno in socialno varstvo. V besedilu je tudi zavzeto, da tam, kjer Romi še vedno sledijo nomadskemu in polnomadskemu načinu življenja, mora biti bivanje nomadov urejeno tako, da zagotavljajo varnost, higieno in blaginjo, hkrati pa morajo imeti tam, kjer se želijo nomadi stalno naseliti, za to vse pogoje.

3.3.2. Romi v drugih mednarodnih organizacijah

Za romski položaj so izrednega pomena določbe v mednarodnih dokumentih, ki zagotavljajo spoštovanje človekovih pravic, priporočil, zagotovil in napotkov vsakemu posamezniku, brez diskriminacije. Organizacija združenih narodov, Svet Evrope, Organizacija za evropsko varnost in sodelovanje in Evropska Unija ter številne druge mednarodne ustanove ob obravnavi človekovih pravic, nediskriminacije in enakih možnosti na mednarodni ravni so bile in so usmerjene na vprašanje ureditve pravic Romov na področju migracij, socialne kohezije in odprave predsodkov. Dejavnosti Svetovne banke, Evropske Unije, Evropskega socialnega sklada in drugih mednarodnih ustanov so usmerjene k financiranju projektov in

programov za izboljšanje položaja Romov, ozaveščanju politične sfere in čim širše javnosti in za vključevanje Romov v okolje, v katerem živijo. (Klopčič, 2002:79).

Na mednarodni ravni se je na področju pravnega urejanja varstva manjšin izoblikovalo soglasje o pomenu ohranjanja identitete in kulturne raznolikosti. Tako nekateri mednarodni pravni dokumenti in instrumenti vsebujejo posebne določbe za odpravo diskriminacije Romov, in sicer za odpravo predsodkov, netolerance, ksenofobije in rasizma, socialne izključenosti in za izboljšanje konkretnih pogojev, v katerih živijo. Ena od zahtev mednarodne skupnosti v postopku preverjanja ravni uresničevanja človekovih pravic je tudi ta, da je večina držav Vzhodne in Jugovzhodne Evrope morala sprejeti posebne programe za integracijo Romov v procesu vključevanja v Evropsko Unijo. Kljub vsem tem ukrepom in programom pa živijo Romi v veliki večini na robu revščine, lakote in preživetja, še posebej v Vzhodni Evropi. Tam je mednarodni razvojni sklad Združenih narodov v letu 2003 ugotovil, da so življenjski pogoji Romov na tem področju na ravni držav pod-Saharske Afrike.

Dejavnosti na področju varstva narodnih manjšin zajemajo (Klopčič, 1998:203):

- oblikovanje in dograjevanje mednarodnih standardov;
- nadzor nad izvajanjem sprejetih dokumentov;
- različne oblike sodelovanja z vladami držav članic in nevladnimi organizacijami za doseg skupnega razumevanja vsebine in pomena manjšinskega varstva;
- delo posebnega odbora za vprašanja, ki se nanašajo na varstvo narodnih manjšin;
- dejavnosti, ki se nanašajo na Rome v Evropi.

Za stanovanjske razmere je pomemben tudi podatek, ki ga navaja Mandičeva (2002:18), saj meni, da je desetletna strategija za odpravo družbene izključenosti in revščine, sprejeta na lizbonskem vrhu leta 2000, ključnega pomena. Leta 2001 je vrh v Nici sprejel poseben model izvajanja, t.i. odprto metodo usklajevanja. Tukaj bodo države sprejele svoje nacionalne akcijske načrte boja proti izključenosti in revščini.

Zastavljena sta bila dva poglobljena cilja, in sicer:

- dostop vseh do dostojnega in zdravega stanovanja z osnovno infrastrukturo za normalno življenje –elektrika, voda in gretje;
- preprečevanje tveganja za socialno izključenost, tudi brezdomstvo.

Čeprav se je s pomočjo delovanja zgoraj omenjenih mednarodnih organizacij pravni položaj Romov izboljšal skoraj v vseh državah, je dejanska uresničitev predpisov v mnogih državah nezadostna. To velja tudi na področju stanovanjskih razmer.

3.4. Dejansko stanje stanovanjskih razmer Romov v Evropi

V poročilu Sveta Evrope (2004) je navedeno, da so kljub vsem zakonom, pravilom, programom, projektom itd., ki so se in se še izvajajo v Evropski uniji na področju stanovanjskih razmer Romov, njihove stanovanjske razmere kot področje politike Evropske Unije slabše razvito področje v primerjavi z drugimi področji, ki so pomembna za družbeno vključitev (kot na primer zaposlovanje). V EU ni nobenega pristojnega organa, ki bi obravnaval problem stanovanjske politike. Evropski regionalni razvojni sklad trenutno ne podpira področja, ki zajema stanovanjske razmere in na tem področju se čuti nekakšen »odpor« v evropsko unijskem prevzemanju pristojnosti, morda zato, ker izboljšanje stanovanjskih razmer zahteva veliko denarnih sredstev. Sočasno pa moram v nadaljevanju poudariti, da EU jasno prepoveduje rasno diskriminacijo tudi na področju stanovanjskih razmer. Strokovnjaki, ki se ukvarjajo s stanovanjskimi razmerami, poudarjajo, da imajo stanovanjske razmere pomembno vlogo v integraciji skupin, v tem primeru Romov, v družbo.

Romi po vsej Evropi živijo v slabih ali zelo slabih stanovanjskih razmerah, saj živijo v naseljih, kjer obstaja:

- negotovost glede lastništva zemlje, na katerih so naselitve;
- pomanjkanje občutka varnosti posesti in stalne grožnje prisilne izselitve;
- neustrezna ali manjkajoča kanalizacija, elektrika, osvetljava, pitna voda, odvoz smeti, gretje in prevozne storitve. V mnogih četrlih vse te preskrbe ni!

- odmaknjenost od ostalih naselij, javnih ustanov kot so šole, zdravstvene ustanove in druge mestne institucije, ki so pomembne za vsakdanje življenje;
- razširjenost različnih bolezni in/ali groženj epidemij;
- izpostavljenost nasilnim policijskim izpadom in drugim samovoljnim vmešavanjem, ki jih prepovedujejo temeljni mednarodni in evropski zakoni za temeljne človekove pravice;
- ločevanje od drugih skupnosti v vedno večjem številu držav (Češka in Madžarska sta priznali to kot področje zaskrbljenosti).

V mnogih državah po vsej Evropi so Romi množično izgnani iz mestnih občin in so tako prisiljeni stanovati na nedovoljenih zemljiščih na obrobju mest ali vasi .

Evropske države se na različne načine ukvarjajo z reševanjem stanovanjskih razmer Romov. Tako je na primer program Phare EU omogočil pomembno stopnjo financiranja na področjih infrastrukture za 30 romskih naselij na Slovaškem. Obstaja tudi 25 aktualnih projektov v starih članicah EU kot tudi v novih državah članicah, ki lahko eventualno sestavljajo dobro prakso, čeprav je še mogoče malo zgodaj, da bi ocenili njihov vpliv, saj so se šele pred kratkim začeli izvajati.

Pri reševanju problema romskih mestnih četrti obstaja tudi velika nevarnost, da lahko skladi EU-ja in drugi mednarodni skladi poslabšajo romski položaj. Tukaj so strokovnjaki mnenja, da se na romske stanovanjske razmere ne gleda kot na vprašanje splošne stanovanjske politike, ampak kot na poseben romski problem. Zato obstaja nagnjenost k rešitvi v ozkem kontekstu romske politike in to radikalno ovira vsakršno integracijo Romov v večinsko družbo.

Politična volja tako s strani države kot občine je zelo pomembna, če želimo Romom zagotoviti primerna stanovanja. Država mora dati občini natančna navodila za izvedbo njenih dolžnosti na področju stanovanjskih razmer za obrobne skupine, za Rome, in zagotoviti potrebno financiranje za nakupe zemljišč od zasebnih lastnikov.

Na področju stanovanjskih razmer je bilo izpeljanih veliko projektov, nekateri so bili bolj drugi manj uspešni. Ampak najboljše prakse pri izboljšanju stanovanjskih razmer Romov so tiste, kjer sodelujejo tako Romi kot večinsko prebivalstvo.

4. SLOVENIJA

4.1. Začetki priseljevanja v Slovenijo

Priseljevanje Romov v Sloveniji obravnavata Štrukelj (2004) in Šiftar (1970). Štrukelj (2004:25) navaja, da je zelo pomemben podatek, ki odkriva navzočnost Romov v Sloveniji v 14. stoletju, škofijsko sodna kronika iz Zagreba. Ta omenja Roma iz Ljubljane iz leta 1387. To je pomemben vir in dokaz, ko ugotavljamo navzočnost Romov v Sloveniji. Na podlagi tega lahko sklepamo, da se je prvi val indijskih nomadov, ki se je selil na zahod, dotaknil tudi naših krajev.

Romi so se naselili v tistih krajih Slovenije, ki so blizu sosednjih pokrajin in držav z veliko številnejšim romskim prebivalstvom. Toda Romi, ki so bili naseljeni v Sloveniji do prve svetovne vojne, niso prišli naenkrat in iz ene strani. Največji dotok je bil s severovzhodne strani, kjer so se pogosto naseljevali v mejnih krajih, nekoliko manjši dotok pa je bil iz jugovzhodne strani. Tako so bile romske skupine v Sloveniji, glede na druge evropske in balkanske dežele, maloštevilne. Pri nas ločimo tri pomembne skupine Romov, in sicer dolensko, prekmursko in gorenjsko skupino, ki se medseboj ločijo po narečju.

Šiftar (1970: 24-27) pa navaja opise o zgodovini Romov, ki izvirajo iz časa Habsburške monarhije. Takrat so Romi živeli le nomadsko življenje in preživljali so se predvsem s kovaštvom, izdelovanjem svedrov, pletarstvom, vedeževanjem itd. V času habsburške monarhije sta v življenje Romov najbolj intenzivno posegla dva predpisa, in sicer iz leta 1761 in 1767, ki ju je izdala Marija Terezija. Z njima je uredila, da se mora Rome vpisovati kot nove naseljence, hkrati pa je z namenom pospeševanja stalne naselitve Romov cesarica od zemljiških lastnikov tudi zahtevala, da Romom izročijo del svoje posesti in jim priskrbijo zaposlitev na lastnem posestvu. Tako je bilo Romom prepovedano preseljevanje in odhodi z ozemlja, kjer so prebivali oziroma so bili mogoči le z posebnimi dovolilnicami. Marija Terezija je tudi prepovedala uporabo romskega jezika in romske otroke so odvezemali lastnim družinam ter jih dajali v vzgojo skrbnikom.

Njen naslednik Jožef II je politiko do Romov še dodatno zaostрил, saj je pri vzgoji romskih otrok ukazal, da se morejo prevzgojiti v katolike in se naučiti krščanskih vrednot. Tudi on je prepovedal uporabo romskega jezika, s čimer je dodatno pripomogel k drobitvi jezika.

Prepovedal je rejo konjev in naseljevanje po gozdovih ter leta 1783 zaukazal njihovo stalno naselitev in zaposlitev. Prepovedano je bilo tudi ukvarjanje s kovaštvom in igranjem, s katerima je želel Rome preoblikovati v kmetijsko delovno silo. Zaradi neuspeha pri doseganju zastavljenih ciljev je Jožef II reševanje romske problematike predal in prepustil represivnim državnim organom - policijskim enotam.

V drugi polovici 19. stoletja je deželna vlada na Kranjskem uredila, da so bili Romi občani z občinsko pravico tam, kjer so prebivali oziroma v kraju, ki jim je pripadal iz leta 1863. Odlok je bil pomemben, ker so bili Romi tako razvrščeni med posamezne občine. Romsko vprašanje je poskušal deželni zbor Kranjske urediti še z drugimi okrožnicami in odloki, ampak vedno neuspešno.

Nekaj pozitivnih premikov v prid Romov je bilo opaziti v času pred prvo svetovno vojno. Odnosi med oblastmi in domačini na eni strani ter Romi na drugi strani so se nekoliko izboljšali zaradi romskih zaposlitev na področju cestnih del. Vendar so se le-ti v času težkih ekonomskih razmer med vojnama ponovno zaostri, predvsem zaradi nomadskega načina življenja. Romi so opravljali priložnostna in sezonska dela, s čimer so povečevali nezaposlenost domačinov. Tako so se oblasti romskega nomadskega načina življenja ponovno lotevale z izdajanjem okrožnic, ki so zaukazale stalno naselitev Romov.

V času po drugi svetovni vojni so Romi izkazali velik interes do dejanskega vključevanja v družbeno življenje večinskega prebivalstva. To je bilo predvsem izrazito na področju Prekmurja, saj so se vključevali v ljudske odbore, kjer pa so bila njihova mnenja le redko upoštevana. V tem obdobju je bil tudi čas agrarne reforme, kjer je vsak Rom v Prekmurju dobil možnost za pridobitev lastne zemlje

4.2. Poselitev Romov v Sloveniji danes

Število Romov v Sloveniji je glede na druge države razmeroma majhno. So prostorsko razpršena skupnost, ki je v zadnjih desetletjih zaradi načrtne ustalitve in drugih razlogov izoblikovala več romskih naselij, v katerih prebiva večina Romov.

V Sloveniji ločimo tri rodove Romov, ki jih po pokrajinah naselitve imenujemo prekmurski, dolenski in gorenjski Romi. Nadalje te skupine poimenujemo tudi po deželah, iz katerih so se priselili v Slovenijo: prekmurska skupina so madžarski Romi, dolenska skupina so Hrvaški Romi in gorenjski Romi ali Sinti so priseljeni z nemško govorečega ozemlja. Pri opredelitvi se je potrebno zavedati dejstva, da v evropskem merilu k Romom ne spadajo le nam poznane skupine, ampak tudi druge posebne skupine, kot na primer Sinti, zato se je poimenovanje Rom uveljavilo zaradi poskusa poenotenja poimenovanje te specifične neteritorialne manjšine, ki živi v večini evropskih držav. Različnost med skupinami se pozna v jeziku, saj imajo vse tri skupine vpliv narečij dežel, iz katerih prihajajo. Vpliv le-teh je v Sloveniji zelo velik, zato bi se posamezne skupine težko sporazumevale v materinem jeziku.

Slovenija je etično pluralna družba, saj se je struktura narodov, ki so živeli na njenem teritoriju skozi zgodovino močno spreminjala. Tukaj lahko prebivalstvo Slovenije razdelimo (Žagar; 2002:145-146):

- slovenski narod kot avtohtono etično skupnost;
- dve avtohtoni narodni manjšini (italijanska in madžarska), ki uživata posebno ustavno manjšinsko pravico;
- (avtohtona) romska skupnost, ki tudi uživa posebno ustavno pravico;
- manjšinske etične skupnosti v Sloveniji, katerih pripadniki so državljani Republike Slovenije, vendar pa njihove etične skupnosti v ustavi in zakonski ureditvi niso opredeljene kot narodne skupnosti, ki uživajo posebno zaščito. V to skupino sodijo neavtohtone (imigrantske) manjšinske etične skupnosti in njihovi pripadniki, ki imajo slovensko državljanstvo, vendar so se v Slovenijo priselili šele relativno nedavno (po drugi svetovni vojni). Te etične skupine lahko označimo kot »novodobne etične manjšine«. Sem prištevamo tudi neavtohtone Rome.

Rezultati popisa prebivalstva po narodni pripadnosti kažejo, da se najbolj zmanjšuje delež večinskega naroda Slovencev, večja pa se število pripadnikov drugih etičnih skupnosti.

Tabela 2: Število Romov v Sloveniji po popisih prebivalstva:

LETO	1953	1961	1971	1981	1991	2002
ROMI	1.663	158	951	1.393	2.259	3.246

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2002

Iz tabele lahko razberemo, da je število Romov v obdobje po drugi svetovni vojni med leti 1953 in 1961 upadlo, kar je mogoče razlagati z različnimi samoopredelitvami pripadnikov romske skupnosti ob posameznih popisih. Po letu 1961 pa število pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji stalno narašča. To lahko pojasnimo z več razlogi, in sicer:

- priselitev neavtohtonih Romov;
- politični, ekonomski, socialni in kulturni dejavniki in položaji;
- za romsko skupnost se Romi vse bolj opredeljujejo tudi zaradi vse večjih zakonskih ugodnosti;
- je odraz vse večje tolerance popisovalcev, popisnih folmularjev in večinskega naroda do manjšinskega naroda;
- Romi sami imajo močnejšo etično zavest, kar pa se odraža v njihovi vedno boljši organiziranosti in aktualizaciji problema na mednarodni ravni.

Pri statističnih podatkih moramo vzeti v obzir, da nam statistični podatki posredujejo le okvirno število Romov. V realnosti je število Romov mnogo večje. Po Žagarjevi oceni iz leta 2002 se število »avtohtonih« in »neavtohtonih« Romov v Sloveniji nahaja med 7.000 in 12.000, od tega naj bi bilo »avtohtonih« Romov od 3.000 do 6.500. Odstopanja od uradnih podatkov so posledica neopredeljevanja za Rome, za kar pa je več vzrokov, in sicer:

- Romi se ne želijo več izenačiti z romstvom;
- nekateri zaradi integracije v neromsko družbo;
- drugi zaradi potencialnih težav pri zaposlovanju ali šolanju otrok;
- eden izmed pomembnih razlogov pa je tudi negativni odnos večinskega prebivalstva.

Popis 2002 pa je tudi omogočil, da se podpisana oseba narodnostno ne opredeli, če si tega ne želi. V Sloveniji se tako leta 2002 po narodnosti ni opredelilo 48.588 prebivalcev (Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2002).

Zupančič (2002:14) navaja, da večina Romov v Sloveniji živi v Prekmurju (43%) in na Dolenjskem (35%), večja koncentracija Romov pa je tudi v Mariboru, v Ljubljani, Velenju, Brežicah in Radovljici. V večja mesta so se priselili tudi avtohtoni Romi z območjih nekdanje Jugoslavije.

Tabela 3: Narodno opredeljeni kot Romi po občinah po popisu 2002:

OBČINA	Narodno opredeljeni kot Romi
SLOVENIJA	3246
Maribor	613
Novo mesto	562
Murska sobota	439
Ljubljana	218
Puconci	137
Kočevje	127
Šentjernej	98
Metlika	90
Lendava	86
Tišina	86
Črnomelj	85
Črenkovci	63
Cankova	56
Rogašovci	51
Ribnica	49
Semič	47
Brežice	42
Krško	37
Velenje	34

Turnišče	29
Ivančna Gorica	27
Miklavž na dravskem polju	25
Beltinci	23
Jesenice	21
Hoče-Slivnica	19
Lenart	16
Trebnje	16
Starše	14
Kranj	12
Kuzma	10
Slovenska Bistrica	10
Druge	104

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2002

V Sloveniji živi največ Romov v Prekmurju, na Dolenjskem in Gorenjskem, kjer je bil življenjski prostor današnjih tradicionalnih Romov že v preteklih stoletjih pogojen. Na teh območjih so nastajala in nastajajo velika romska naselja, zaselki in posamezni domovi. Romska naselja se nenehno spreminjajo. Nekatera se zmanjšujejo, druga povečujejo, hkrati pa nastajajo nova naselja. Na podlagi tega lahko sklepamo, da življenjski prostor še ni dokončno izoblikovan. Romska naselja v Sloveniji je obravnavala Štrukljeva (2004:94) in v nadaljevanju bom na kratko predstavila njene ugotovitve. Romska naselja je razdelila na tri območja, in sicer na:

4.2.1. Prekmurje

V Prekmurju je prvi pojav Romov povezan z naseljevanjem Romov na Madžarskem. V 19.stoletju so se Romi izseljevali iz Madžarske iz več krajev. Na začetku so se priseljevale le posamezne družine in le-tem so kmalu sledile še nove družine, ki so ustanovljale svoje domove na zemljišču, ki je bilo prvotno namenjeno le eni družini. Tako se je naselje zaradi prenaseljenosti počasi širilo naprej. Takšen je tudi začetek največjega romskega naselja v

Sloveniji, imenovanega Pušča. Leta 1910 je Ivan Horvat, ki je bil godbenik in kovač, kupil zemljišče od Žida Bergerja, in s tem postal prvi naseljenc na Pušči. Parcela je merila le toliko, da je na njej stala hiša in tudi njegovi potomci so kupili le toliko zemljišča, da so lahko na njem postavili hišo. Hiše so bile več prostorne in za njimi so postavljale družine sinov svoja stanovanja, ki pa so bila enoprostorna. Romsko prebivalstvo pa je naraščalo tudi s priseljevanjem.

Zemljo je bilo zelo težko dobiti, zato so Romi hiše postavljali nenačrtno, v gručah in le-te so bile gosto naseljene. Naselje Pušča se je razvijalo nesistematično, saj so bile hiše in njihova velikost odvisne od nakupa zemljišč, njihove razsežnosti in lege. Romi so kupovali zemljo od kmetov in ker je povpraševanje po zemlji naraščalo, je s tem rasla tudi cena zemlje. Posameznik je kupil od dva do pet arov, na kateri je postavil hišo in naredil majhno gredo. Kdor pa je kupil več zemlje, so si jo otroci že delili.

Kot sem že omenila se je naselje skozi zgodovino nenehno spreminjalo in širilo. Največje spremembe so v Pušči nastale konec 20.stoletja. Domovi so postali sodobnejši in večina prebivalcev se je zaposlilo. Uredili so tudi vaške poti in okolje domov, osrednjo ulico so utrdili z gramozom ter porušili skupno stranišče, saj ima vsaka družina lastno stranišče v ozadju hiše. Na podlagi urbanističnega načrta so se uredile in asfaltirale nekatere ceste v naselju (Janko-Spreizer, 2002:194). Na vrtovih so zasadili sadno drevje in ob poteh trto, ki se ovija po lesenih stebrih, za domače živali pa so na dvorišču naredili majhne lesene stavbe. Danes kaže naselje Pušča velik napredek. Razvija se v veliko delavsko naselje, kjer vaščani postavljajo nove domove načrtneje, ki so skladni z urbanističnim načrtom. Komac (1991:24) navaja, da so na tem območju stanovanjske razmere bolj ugodne kot drugod.

4.2.2. Dolenjska

Dolenjski Romi naseljujejo kraje v Beli krajini, kočevsko okolico, krško dolino in druge kraje po Dolenjskem, še posebej v okolici Novega mesta. Največje romsko naselje na Dolenjskem so Lokve pri Črnomlju. Naselje prištevamo k mlajšim romskim naseljem, saj se je začelo razvijati šele konec 20.stoletja. To naselje pomeni najpomembnejše romsko središče v Beli krajini in je hkrati edino, ki ima največje možnosti za bodoči razvoj. Romski domovi so gručasto razporejeni in prometne ceste so tlakovane. Naselje se razvija tako, da se naseljujejo

družine z istim rodbinskim priimkom skupaj in so ločene od drugih z drugim rodbinskim priimkom. Domovi posameznih rodbin so različno zgrajeni, nekateri so zidani, za druge je gradbeni material šele pripravljen. Nekateri tudi stanujejo v lesenih hišah, v barakah ali v lesenih kmečkih hišah, ki so jih od nekod pripeljali in postavili v tem naselju. Ampak naselje se hitro spreminja, saj se lesene hiše umikajo zidanim, večjim in sodobnejšim, vaščani pa se zaposlujejo.

4.2.3. Gorenjska

Na Gorenjskem so se Romi naselili v 19.stoletju. Tukaj so najštevilčnejši posamezni domovi naseljenih romskih družin in te družine imajo bivališča v krajih, kjer so pristojne. V istem kraju je naseljena ena družina, kjer skupaj najpogosteje živijo starši in sin z družino. Romi živijo večinoma v barakah in vagonih, ki lahko pomenijo že pravo premoženje. Vagoni so postavljeni zunaj kmečkega ali mestnega naselja in se lahko premikajo iz kraja v kraj. Število stanovanj v vagonih se je po drugi svetovni vojni zelo zmanjšalo. Barake so preproste in skromne in imajo stalno mesto. Sčasoma se je kakovost barak izboljšala, saj je danes material kakovosten, njena površina je večja in konstrukcija trpežnejša.

Štrukelj navaja (2004:93), da lahko za romska naselja rečemo, da so večinoma mlajšega nastanka, saj je stalna naselitev v veliki meri uspela šele proti koncu 20. stoletja po močnih socialnih spremembah in modernizacijskih procesih, ki pa so tudi močno spremenile način življenja podeželskega prebivalstva. S stalno naselitvijo so bile Romom dostopne dobrine urbanizirane družbe. Stalna naselitev se je tudi v novih razmerah izkazala za nadaljevanje romskega obrobnega družbenega življenja. Vzrok je bil in še je drugačen nomadski način življenja romskih družin, ki je s časom izoblikoval neprijateljske odnose domačinov do novih priseljencev. Romi so se začeli že zgodaj naseljevati ločeno od domačinov in tako lahko rečemo, da so romska naselja izolati. Izolati pričajo, da ti ljudje niso zaželeni med drugimi domačini.

Na istih zemljiščih, kjer so naselja nastajala, so še tudi danes. Podoba teh naselij kaže različen razvoj, ki pa je predvsem gospodarsko pogojen. Tako imamo na eni strani naselja, ki kažejo nizko življenjsko raven občanov. Tukaj se življenjske razmere Romov ne izboljšujejo, prej

zaostajajo. Sem lahko prištevamo tudi nestalna bivališča in tabore, ki se premikajo iz kraja v kraj. Na drugi strani pa imamo romska naselja in domove, kjer so življenjske razmere zelo dobre in kažejo na visoko stanovanjsko kulturo. Vmes med tema skupinama pa lahko uvrstimo romska naselja, ki so dosegla le neznamenit razvoj k izboljšanju življenjskih razmer.

4.3. Stanovanjske razmere Romov v Sloveniji

V Sloveniji je nomadizem na področju stanovanjskih razmer Romov skoraj v celoti izginil. Danes živijo Romi v zelo različnih razmerah. Velik del jih živi v zelo slabih stanovanjskih razmerah in so odvisni od socialne pomoči države. Jožek Horvat (1997:20) razvršča Rome v Sloveniji v tri skupine, in sicer:

1. V prvo skupino uvršča Rome, ki dosegajo visoko stopnjo kulture bivanja. Ti Romi živijo v urbanem središču, v stanovanjskih blokih ali v najemnih stanovanjih. Hkrati pa v to skupino uvršča tudi Rome, ki živijo v lastnih zidanih hišah izven romskih naselij ali v razvitih romskih naseljih.
2. V drugo skupino uvršča Rome z nižjo stopnjo kulture bivanja, ki živijo v strnjениh romskih naseljih. Romska naselja so zgrajena iz zidanih eno- ali dvo-prostornih »cimpranih« in lesenih hiš.
3. V tretjo skupino uvršča Rome z najnižjo stopnjo kulture bivanja, ki živijo v izolatih, ki so locirani na robu vaških skupnosti. Bivalni prostori so temni, vlažni, higiensko zanemarjeni in hkrati brez urejenih sanitarij.

Skratka, Romi se razlikujejo po načinu življenja, navadah, običajih in stopnji socializacije. Tako so nekateri Romi že v veliki meri integrirani v okolje in so se s tem približali načinu življenja večinskega prebivalstva, večina pa še jih vedno živi na robu družbe v bednih življenjskih razmerah in v skladu s svojo tradicijo (Kraševc Ravnik, 1996:132).

V Sloveniji se romska naselja navadno razprostirajo na koncu kmečkih vasi, ob robu gozda, na neobljudenih krajih itd., ki so ločena od domačih naselij in odmaknjena od večinskega prebivalstva. V preteklosti se je romski zaselek začel razvijati ob domu naseljenega Roma kovača. Tudi danes imajo novejša romska naselja podoben začetek le s to spremembo, da je danes prvi naseljenec zaposleni Rom, ki delala v delovni organizaciji. Prostorsko gledano je bila nastanitev omejena na eno samo družino. Ta se je kasneje zaradi porok in visoke rodnosti ter pogostih naselitev bližnjih ali daljnih sorodnikov precej razširila. Tako so romska naselja dobila nekatere strukturne in fiziognomske posebnosti (Zupančič, 2003:116). Zaradi pomanjkanja lastništva zemlje in pravnih regulativ, finančnih sredstev ter vrednostnega sistema gradnje stanovanjskih objektov se romska naselja medseboj zelo razlikujejo. Večinoma so slabše kakovosti, saj so locirane na robna in manj kakovostna območja, gradbeni materiali so različni in povečini slabi, razporeditev hiš in ostalih poslopij je brez arhitekturnega načrta itd. Te navedene lastnosti pa so se kmalu maščevale. Najprej se je pokazalo pri komunalnih zadevah, saj večina romskih naselij nima urejene osnovne infrastrukture. Zametek naselja je tudi mnogokrat opuščena hiša ali gospodarsko poslopje, ki so ga naselili Romi. V romskih naseljih so se uveljavile lesene barake, ki so jih pogosto dograjevali še z drugim priročnim materialom, zidane hiše in industrijsko narejeni zabojniki.

Romska naselja, ki so del naselbinske mreže večinskega prebivalstva, so navadno iz različnih razlogov izpraznjeni stanovanjski fond, ki so ga Romi naselili, ali pa je bil ta le začetek osnivanja romskega naselja, ki so ga dopolnjevali z nakupom novih zemljišč oziroma prevzemom zemljišč neromske populacije (Zupančič, 2003:117). Pogosto se tudi zgodi, da Romi naselje za dalj časa zapustijo, kasneje pa se ponovno naselijo. To se pogosteje dogaja tam, kjer so stanovanja skromnejša, lesene barake, pločevina, veliki zabojniki in različni montažni elementi in kjer so prisotni na primer zapleteni odnosi med romskimi skupinami ali konflikti z domačim prebivalstvom.

5. HRVAŠKA

5.1. Začetki priseljevanja na Hrvaško

S priseljevanjem Romov na Hrvaškem se je ukvarjal Nacionalni program za Rome (2003), ki navaja naslednja spoznanja. Pri ugotavljanju izvora Romov se je v preteklosti veliko ugibalo. Srednjeveške ciganske legende, ki pa so bile brez znanstvene podlage, so kot njihovo prvotno domovino omenjali Egipt, iz katerega izhajajo njihovo angleško poimenovanje (Gypsies). Skozi stoletja se je izoblikovala znanstveno dokazana teorija na jezikovni podlagi, ki je sorodna s sanskrtom iz severozahodne Indije.

Pot iz njihove prvotne domovine proti Evropi naj bi se predvidoma znanstveno začela okoli 5. stoletja preko Afganistana in Perzije, kjer naj bi se na začetku ustavili in tod razcepljeno nadaljevali eni preko Armenije in Turčije v Grčijo in naprej v Evropo, druga skupina pa naj bi se selila preko Sirije in severne Afrike do Španije. Obe skupine naj bi se srečali v zahodni Evropi, ki so jo dosegli v 15. stoletju.

V zadnjih dvajsetih letih je bilo izvedenih nekaj raziskav na ozemlju Republike Hrvaške. Raziskave so izvajali Inštitut za družbeno raziskovanje iz Zagreba, Inštitut družbenih znanosti Ivo Pirar in Državni zavod za družino, materinstvo in mladino. Raziskave so ugotovile, da so bili Romi na Hrvaškem prvič omenjeni leta 1362 v Dubrovniku v trgovskem spisu. Deset let kasneje leta 1373 so bili omenjeni tudi v Zagrebu, kjer so opravljali različne poklice, in sicer so bili: trgovci, krojači in mesarji. Konec 14. in 15. stoletja pa so se v Dubrovniku že ukvarjali s tradicionalnimi romskimi opravili in glasbo. Okrog leta 1500 so se Romi že naselili v okolici Šibenika, medtem ko pa je za 16. in 17. stoletje znanih malo podatkov. Eden izmed redkih podatkov omenja krst otroka iz leta 1688.

V 19. stoletju velike romske skupine prihajajo na Hrvaško iz Romunije. Pripadniki romske skupine Koritara so naselili področje Međigorje in Podravino. Govorili so v romunskem narečju in njihovi potomci še danes živijo na tem ozemlju.

Danes, navaja Vidaković-Mukić (2003:10), je položaj Romov v Republiki Hrvaški enak pravnemu položaju drugih narodnih manjšin. Ustava Republike Hrvaške in Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin določata, da mora Republika Hrvaška varovati enakopravnost narodnih manjšin, etičnih in narodnostnih skupnosti in spodbujati njihov vsestranski razvoj. Etične manjšine imajo pravico do samoorganiziranja in združevanja zaradi uresničevanja svojih nacionalnih in drugih interesov. Vsak državljan Republike Hrvaške ima pravico, da se svobodno opredeli za pripadnika neke narodnostne manjšine. Kot pripadnik te narodne manjšine pa ima pravico uresničevati kot posameznik ali v skupnosti z drugimi pripadniki narodnih manjšin osebne in kolektivne manjšinske pravice in svoboščine.

Tako imajo pripadniki narodnih manjšin tako na Hrvaškem kot v Sloveniji naslednje osebne in kolektivne pravice :

- pravico do uporabe svojega jezika in pisave, zasebno in javno, ter pod določenimi pogoji tudi pravico do uradne uporabe svojega jezika in pisave v enotah lokalne samouprave;
- pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku in pisavi;
- pravico do uporabe svojih znamenj in simbolov;
- pravico kulturne avtonomije z ohranjanjem , razvojem in izkazovanjem svoje kulture;
- pravico do ohranitve in varstva svojih kulturnih dobrin in tradicije;
- pravico do izpovedovanja vere in do ustanavljanja verskih skupnosti;
- pravico do dostopa do sredstev javnega obveščanja in do upravljanja dejavnosti javnega obveščanja v svojem jeziku in pisavi;
- pravico do samoorganiziranja in združevanja zaradi uresničevanja skupnih interesov.

Romi so kot posamezniki in kot kolektiv normativno izenačeni v pravicah in svoboščinah s pripadniki vseh ostalih narodnih manjšin, vendar pa je zaradi precej slabega socialno-gospodarskega položaja Romov kot posameznikov in Romov kot kolektiva v stvarnosti položaj Romov slabši od položaja pripadnikov ostalih narodnih manjšin.

Posledica slabega socialno-gospodarskega položaja je neemancipiranost romske skupnosti, kar v praksi vodi to tega, da se večina Romov ne opredeljuje za Rome. Za potrebe uradnih evidenc se Romi torej opredeljujejo za pripadnike narodne skupnosti, ki predstavlja večino na območju, kjer živijo. Tako se na Hrvaškem avtohtoni Romi najpogosteje opredeljujejo za Hrvate.

5.2. Poselitev Romov na Hrvaškem danes

Danes živi v Republiki Hrvaški na podlagi popisa prebivalstva iz leta 2001 9.463 Romov. Ti podatki niso točni, saj tako kot pri nas, tudi tukaj prihajalo do odstopanja. Razlika med uradnim in dejanskim številom prebivalcev Romov je posledica dejstva, da se mnogo oseb romskega porekla, predvsem izobraženih, opredeljuje za pripadnike večinskega naroda. Po neuradnih podatkih živi na Hrvaškem okoli 30.000 do 40.000 Romov.

Tabela 4: Število Romov na Hrvaškem po popisu prebivalstva

LETO	1953	1961	1971	1981	1991	2001
ROMI	1.261	313	1.257	3.858	6.695	9.463

Vir: Statistični urad Republike Hrvaške, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2001

Vidaković-Mukić (2003:10) meni, da je razloge za uradno statistiko, ki predstavlja nerealno majhen delež Romov v strukturi prebivalstva Republike Hrvaške, potrebno iskati predvsem v prostorski razporejenosti romskih skupnosti, t.j. razpršenosti, kar pa pospešuje slabitev skupnosti in vodi sčasoma tudi do pretrganja medsebojnih vezi znotraj romske skupnosti.

Tabela 5: Narodno opredeljeni kot Romi po občinah po popisu 2001:

OBČINA	Narodno opredeljeni kot Romi
Zagrebska	231
Krapinsko-Zagorska	4
Sisačko-Moslavačka	708
Karlovačka	7
Varaždinska	448
Koprivniško-Križevačka	125
Bjelovarsko-Bilogorska	140
Primorsko-Goranska	589
Ličko-Senjska	10

Virovitičko-Slavonska	4
Brodsko-Posavska	586
Zadarska	4
Osječko-Baranjska	977
Šibensko-Kninska	8
Vukovarsko-Srijemska	167
Splitsko-Dalmatinska	11
Dubrovačko-Neretvanska	4
Istarska	600
Međimurska	2.887
Grad Zagreb	1.946
Požeško-Slavonska	7
Skupaj	9.463

Vir: Statistični urad Republike Hrvaške, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2001

Kot vidimo v zgoraj navedeni tabeli je število Romov na podlagi uradnega podatka bistveno manjše od neuradnega podatka, ki zajema okrog 30.000 do 40.000 prebivalcev romske skupnosti. V zadnjih desetih letih pa je potekalo tudi intenzivno priseljevanje Romov iz različnih držav bivše Jugoslavije, Bosne in Hercegovine, Srbije in Kosova. To je eden izmed vzrokov zaradi katerega se je skupno število Romov povečalo.

5.3. Stanovanjske razmere Romov na Hrvaškem

V nacionalnem programu (2003) je navedeno, da je na Hrvaškem v 15 občinah evidentirano okoli 100 romskih naselij. Romska naselja se nahajajo na robu občin ali mest in so s tem jasno prostorsko izolirana od večinskega naroda. To pa v nadaljevanju zmanjšuje in hkrati poslabšuje stik z neromskim prebivalstvom.

Na Hrvaškem se občine delijo na tri osnovne kategorije, in sicer na:

1. **občine, ki nimajo na svojem območju evidentiranih lokacij, kjer živijo Romi.** Te občine so: Krapinsko-zagorska, Požeško-slavonska, Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska in Dubrovačko-neretvanska občina;
2. **občine, ki predvidevajo, da se na njihovem območju nahaja določeno število romskih naselij.** Te občine so: Zagrebačka, Karlovačka, Bjelovarsko-bilogorska, Brodsko-posavska, Osjačko-baranjska, Vukovarsko-srijemska, Istarska občina in mesto Zagreb.
3. **občine, ki imajo na svojem območju evidentirane lokacije, kjer živijo Romi.** Te občine so: Sisačko-moslavačka, Varaždinska, Koprivničko-križevvačka, Primorsko-goranska, Ličko-senjska, Virovitičko-podravska in Međimurska občina.

Skratka, Romi živijo na Hrvaškem, izolirani na obrobju večjih naselij v objektih, ki so zgrajeni praviloma brez komunalne infrastrukture. Zaradi sorazmerno številnih družin živijo na zelo tesnem prostoru brez osnovno higiensko-sanitarnih pogojev in zelo pogosto celo brez električne energije. Ker živijo v izoliranih naseljih in ker so opustili tradicionalne romske poklice, kot so kovači, glasbeniki, proizvajalci hišnih potrebščin iz lesa, redko prihajajo v stik z neromi. Tako so romska naselja na obrobju večjih mestnih središčih imenujejo slumi.

6. PRIMERJAVA MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO

6.1. Stanovanjske razmere Romov v dveh različnih romskih naseljih: v naselju Boriha in naselju Sitnica

Namen tega dela naloge je primerjati stanje stanovanjskih razmer Romov med Slovenijo in Hrvaško. Na podlagi primerjave romskih naselij iz Slovenije in Hrvaške, želim ugotoviti, kjer so stanovanjske razmere Romov bolj urejene, ali so bolj urejene v Sloveniji ali na Hrvaškem.

Primerjavo sem izvedla na osnovi sekundarnih raziskav. **Za Slovenijo** sem izbrala raziskavo, ki jo je izvedla Špela Urh (2003) na območju Bele krajine v občini Metlika v romskem naselju **Boriha**, **za Hrvaško** pa raziskavo, ki jo je izvedla mestna občina Mursko Središče, (2003) v romskem naselju **Sitnica**. Republiko Hrvaško sem si za primerjavo s Slovenijo izbrala zato, ker imata obe državi zelo podobno zgodovino Romov in predvsem zato, ker je Slovenija kot zadnja stopila v skupnost držav članic Evropske unije in je Hrvaška ena izmed prvih držav na čakalni vrsti za vstop v Evropsko unijo. Zato se mi zdi zanimivo primerjati razvitost in samo pripravljenost s strani državne in lokalne oblasti teh dveh držav pri reševanju stanovanjskih razmer Romov. Problem pri primerjavi je dostopnost in primerljivost podatkov, vendar je kljub temu možna približna ocena stanovanjskih razmer Romov med državama.

1. NASELJENOST

Romsko naselje Boriha spada pod občino Metlika, kjer prebiva 93 Romov, medtem ko je naselje Sitnica leta 2002 iz občine Selnica prešlo v upravno območje mesta Mursko Središče, kjer po popisu prebivalstva 2002 prebiva 162 Romov.

2. NELEGALNOST NASELIJ

Tako v naselju Boriha kot v naselju Sitnica nimajo urejene dokumentacije, torej pravnega statusa. Obe naselji sta kot črna gradnja nastali na družbeni zemlji. Romi nimajo potrebnih gradbenih in lokacijskih dovoljenj za svoja bivališča in na podlagi tega nimajo na objektih niti hišnih števil.

V naselju Boriha prebiva 93 Romov v 17 objektih, v 6 zidanih in 11 lesenih barakah. Iz tega sledi, da na objekt pride 5,47 prebivalcev. V naselju Sitnica prebiva 192 Romov v 54 objektih, ki so večinoma barake, zidanih objektov pa je malo. Tukaj živi na en objekt 3,56 prebivalcev. Iz raziskave ni razvidno, koliko je barak in koliko je zidanih objektov, vendar menim, da je barak v primerjavi z zidanimi objekti več. Vsekakor pa podatki kažejo, da je gostota poselitve na Hrvaškem manjša in s tem je kvaliteta stanovanjskih razmer ugodnejša in boljša.

3. KOMUNALNA INFRASTRUKTURA

3.1. Električna napeljava

V naselju Boriha so Romi še vedno brez električne napeljave. Zvečer si prižgejo sveče, nekateri posamezniki pa si lahko privoščijo agregate, ki pa zaradi velike porabe goriva pomenijo uporabo le ob posebnih priložnostih.

Tudi v naselju Sitnice uporabljajo agregate ob posebnih priložnostih, kot so obiski, praznikov skupinsko gledanje televizije itd.

3.2. Voda

Obe naselji, tako naselje Boriha kot naselje Sitnica, sta šele pred kratkim dobili vodovodno napeljavo. Pred tem so uporabljali vodo iz javnega vodovoda bližnjih vasi ali mest, ali pa so prosili za vodo pri bližnjih sosedih, ki pa jim zaradi velikih stroškov niso vedno ustregli. Zavedati pa se moramo, da ta vodovodna napeljava še zdaleč ni takšna napeljava kot jo ima večinsko prebivalstvo, ampak je ta napeljava dejansko le namestitev ene vodovodne pipe v center naselja.

3.3. Kanalizacija

Nobeno od romskih naselij nima urejenih sanitarij, tako svoje potrebe upravljajo zunaj v naravi, ne glede na letni čas.

Na podlagi zgoraj navedenih podatkov lahko vidimo, da tako v naselju Boriha kot v naselju Sitnica Romi živijo v slabih stanovanjskih razmerah, hkrati pa so stanovanjske razmere močno povezane z izobraževanjem in zaposlovanjem. V naselju Boriha je pri Romih zelo nizka stopnja izobrazbe, saj ima večina Romov končane od tri do pet razredov osnovne šole. Nekateri Romi imajo končane srednje šole, predvsem poklicne, ampak tukaj se pojavi drugi problem. V mnogih primerih delodajalci pri iskanju delavcev že vnaprej postavijo pogoj, da delavec, ki ga napoti Zavod za zaposlovanje, ne sme biti Rom (Zavod za zaposlovanje v Beli krajini, 2002). Tukaj gre za očiten primer diskriminacije pri zaposlovanju. Kot vidimo v Beli krajini ni veliko delodajalcev, ki bi imelo posluh za zaposlovanje Romov. V naselju Boriha so tako od vseh Romov zaposleni le štirje in še to samo moški.

Vidaković-Mukić (2003:12) navaja, da tudi na Hrvaškem na področju zaposlovanja Romov vlada velika kriza, saj imajo Romi kot narodna skupnost najvišjo stopnjo brezposelnosti. Ocenjuje se, da je legalno zaposleno samo simbolično število Romov, ki se uradno opredeljujejo za Rome. Tisti Romi, ki pa so uspeli pridobiti kakšno klasifikacijo in se zaposliti, pa se v glavnem ne opredeljujejo za Rome.

Iz raziskav, ki sem jih preučila, je tudi razvidno, da se obe občini, kjer se nahajata imenovani romski naselji, trudita za izboljšanje položaja Romov. V mestu Mursko Središče so prišli do spoznanja, da neopredeljen lastniški status zemljišč in objektov ter pomanjkanje javnih površin zavira ta razvoj in izboljšanje bivalnih razmer v naselju. Na podlagi vladnih sredstev so pristopili k urbanizaciji naselja, kjer so geodeti ugotovili dejansko stanje in v nadaljevanju razdelili in identificirali parcele. Breglec (2003:17) navaja, da sta mesto Mursko Središče in Svet krajevnega odbora določila koridorje za ulice in ostale javne površine ter pristopila k urejanju lastniških odnosov. Tako bodo Romi prvič v zgodovini postali lastniki določenega zemljišča ali objekta. Prebivalci naselja bodo dobili možnost in obveznost, da pri gradnji svojih objektov v prihodnje upoštevajo zakonske predpise Republike Hrvaške. Graditi bodo morali na temelju gradbenega dovoljenja, kar pa je tudi pogoj za priključitev na komunalno infrastrukturo. Tako bodo vsi obstoječi objekti na temelju teh ukrepov legalizirani in hkrati bodo barake odstranjene, njihovi lastniki pa bodo dobili zanje prostor za izgradnjo novih objektov.

Tudi problem na področju ravnanja s komunalnimi odpadki so v naselju Sitnice zadovoljivo rešili. Kopičenje odpadov je bil desetletja eden največjih problemov tega naselja, ki so ga sedaj uredili na dva načina, in sicer:

- odvoz smeti izvaja komunalno podjetje, ki je dalo za storitve odvoza smeti iz romskega naselja 25 % popusta;
- problem nekontroliranega odvoza smeti pa so uredili, da so na odlagališče namestili enega izmed Romov, ki je izmed smeti sam jemal primerne sekundarne surovine, pod pogojem, da bo skrbel za red in preprečeval pristop drugim na smetišče, saj je bil problem v tem, da so Romi »za njih uporabne odpadke« prenašali iz enega kraja v drugega.

Velik korak v pozitivno smer v mestu Mursko Središče pa so bile tudi volitve, kjer so prebivalci naselja Sitnice prvič po zakonitem postopku in demokratičnih standardih izvolili s

tajnim glasovanjem »Svet krajevnega odbora« za svoje legitimno vodstvo. Svet ima nalogo, da evidentira potrebe naselja in določa prioritete v reševanju komunalnih problemov ter predlaga načrt prihodkov in odhodkov za proračunsko leto, ki se kot posebna predpostavka uvrsti v proračun mesta Mursko Središče.

Kot vidimo se v romsko naselje Sitnica vlagajo veliki napor za vsesplošen napredek romske skupnosti, tako s strani države, kot s strani regionalne in lokalne samouprave. Tega pa ne moramo ravno reči za romsko naselje Boriha. Tako pripravljenost občine Metlika za pomoč pri reševanju položaja romskih naselij upočasnjuje sama država. Špela Urh (2003:274) navaja, da je občina Metlika leta 2001 pripravila ureditveni načrt naselja, lokacijsko dokumentacijo in dokumentacijo za komunalno ureditev ter napeljavo elektrike. Hkrati pa je izdelala dva tipa načrtov za hiše. Žal pa še niso prejeli dovoljenja od Ministrstva za okolje in prostor, čeprav je minilo že nekaj časa. Iz tega sledi, da Romom ni možno dodeliti zemlje, saj dokumenti še niso urejeni. Slovenija ima torej vse rešitve, ki so s strani občine zahtevane v birokratski obliki, na papirju, udejanjiti pa jih zaenkrat še ne mora.

Priznati je treba, da obstajajo še vedno posamezni primeri kršitve pravic, podcenjevanja sposobnosti in predsodkov tako v enem kot v drugem romskem naselju, v romskem naselju Boriha in Sitnica, vendar je za romsko naselje Sitnica, na podlagi pridobljenih podatkov, mogoče reči, da se državna in lokalna oblast na Hrvaškem za izboljšanje kakovosti življenja in s tem tudi stanovanjskih razmer trudita veliko bolj kot državna in lokalna oblast v Sloveniji, za romsko naselje Boriha. Za Slovenijo lahko rečemo, da je pri reševanju problemov bolj toga. Na podlagi primera občine Metlika si lahko zastavimo pomembno vprašanje, in sicer: ali država ni dovolj ažurna za reševanje tega problem ali pa celo, da s strani države ni zadostnega posluha za reševanje le-tega problema.

Za uspeh v izboljšanju kakovosti življenja romske skupnosti potrebujemo željo in napor večinske in manjšinske skupnosti, kajti samo z roko v roki bomo lahko dosegli pričakovani uspeh in želje na tem področju.

6.2. Predlogi za rešitev stanovanjskih razmer Romov: izhodišča in vladni programi

Zupančič (2003:118), s pogledom v preteklost ugotavlja, da je problem Romov postal izrazit šele s stalno naselitvijo na določenem ozemlju. Romi so prišli v spor z večinskim narodom in nastala je vrsta novih težav: lokacije, pravno-lastniška razmerja, nenačrtnost in kakovost izdelave, posledičnih vplivov na okolje ter način življenja Romov, ki prej, v času nomadskega življenja, niso bile tako izrazite. Modernizacija, urbanizacija in industrializacija so s seboj prinesle močno spremembo življenjskih stilov. Romi so potujoč po obširnem teritoriju opravljali vrsto opravil in poklicev, ki pa sedaj niso bili več potrebni. Tako so se morali Romi zaradi preživljanja prilagoditi normam in načinu življenja, tako v urbanem kot v ruralnem okolju. Za vir preživljanja so iskali nove tržne niše, kar pa je bilo zanje zelo težko, saj zanje niso imeli posebnih kvalifikacij.

6.2.1. Glavni problemi stanovanjskih razmer Romov in razvojne paradigme le-teh po Zupančiču

Stalna naselitev Romov na eni lokaciji je pomenila šok tako za večinsko prebivalstvo kot za Rome same. Prej so bili Romi do neke mere tolerirani, ker so potovali iz kraja v kraj, s stalno naselitvijo pa so se odnosi do Romov spremenili. Spremenili so se v negativno smer, saj so se negativni stereotipi in odkrita sovraštva poglobila. Slabi odnosi med romskim in neromskim prebivalstvom izhajajo predvsem iz težav z lokacijo in funkcionalnimi vprašanji, ki jih je Zupančič proučeval v raziskavi iz leta 2001.

Pri izboljšanju stanovanjskih razmer Romov so ključnega pomena štirje sklopi problemov, na katere je opozoril Zupančič (2001):

a.) Neurejena lastniška razmerja

Romi so na različne načine zasedli in upravljali z zemljišči in drugimi nepremičninami, čeprav pogosto niso bili lastniki le-teh. Zanje posesti ni bilo ali pa jim je domačini niso hoteli prodati. Tako so se naselja širila, kamor so se lahko in kjer ni bilo premočnega nasprotovanja domačinov. Domače prebivalstvo najbolj nasprotuje tam, kjer Romi naselijo kakovostna zemljišča, kot so polja, travniki, gozdovi in urbanistično urejena naselja. Da bi se Romi izognili nasprotovanju, se naseljujejo na kakovostno slabših lokacijah, kar pa povzroča

Romom vrsto težav, saj neurejena lastniška razmerja težko dobijo ustrezno infrastrukturo in tako potrebno minimalno kakovost bivanja. To pa bi Romom omogočalo enakovredno izhodiščno možnost za izobraževanje, delo in druge funkcije.

b.) Funkcionalno motenje posesti

Romi so na gozdnih parcelah zaradi izsekavanja drevja za kurivo in druge potrebe nekaterim lastnikom povzročili škodo. Tudi kmetom so na obdelovalnih površinah povzročili precejšnjo škodo, saj so posegali v nekatere pridelke (krompir, koruzo, solato, žitarice itd.). Precej nejevolje pa so povzročili med lastniki zaradi odlaganja odpadkov in ker so pogosto uporabljali njihove njive kot priročna stranišča. Domače prebivalstvo estetsko in funkcionalno ovira puščanje starih avtomobilov, zbiranje odpadkov in drugih predmetov, ki pa so eden izmed virov preživljanja Romov.

c.) Komunalna vprašanja

Zaradi hitrega, nenačrtnega nastanka romskih naselij in njihovega anarhičnega videza je prišlo do velikih problemov, saj je bila onemogočena inštalacija osnovne infrastrukture. Tako so romska naselja brez vodovodnega omrežja, električne napeljave, kanalizacije, telefonskega omrežja, odvoza smeti in odpadkov ter drugih podobnih dobrin, ki jih imajo sodobne družbe. Omenjene dobrine pomenijo večinoma le tehnični predpogoj družbene enakosti. Vprašanje oskrbe pa strahovito narašča zaradi slabšanja kakovosti vode v tradicionalnih vodnih virih, saj so tekoče vode, izviri, studenci in podtalnice že marsikje močno onesnaženi. Hkrati pa oskrba z vodo pri Romih narašča s potrebami po vključevanju v delovno in izobraževalno okolje. Vse te naštetje stvari so zelo moteče za okoliško večinsko prebivalstvo in tako prihaja do resnih medsebojnih konfliktov. Neurejene komunalne zadeve na eni strani resno prizadevajo Rome, ker jim ne omogočajo dostopa do bivalnih standardov moderne dobe, medtem ko pa na drugi strani prizadevajo večinsko prebivalstvo, saj so ogroženi vodni viri, vizualna onesnaženost, smrad in podobne stvari.

d.) Estetski videz

Tukaj gre za občutke nelagodja s strani večinskega prebivalstva zaradi neurejenega videza romskih naselij. Romi zaradi anarhičnih postopkov, individualnega načina urejanja svojih

okolij, pomanjkanja izkušenj, načrtov in sredstev pri načrtovanju in gradnji objektov ter drugih postopkov »kvarijo« prizadevanja večinskega prebivalstva k bolj urejeni oklici. Tako lahko neurejen videz povzroči padec cen zemljišč, v katerih so ali blizu katerih so romska naselja in lahko vpliva na slabo referenco za uveljavljanje širšega okoliša kot turistično zanimivega.

Zupančič (2003:120-122) navaja, da je urejanje prostorskih vprašanj pri reševanju romskega vprašanja, katere ukrepe in postopke je treba uvajati za izboljšanje položaja tako Romov kot večinskega prebivalstva, zelo pomembno. Zgoraj našteje težave so zelo lokalizirane in stvarne, zato je reševanje teh vprašanj nujno in na področju družbenega, gospodarskega, političnega, prostorskega in kulturnega razvoja pomembno. Po Zupančiču jih je mogoče reševati v okviru treh razvojnih paradigem:

- **Prva razvojna paradigma:** z različnimi vzgojnimi, izobraževalnimi in kulturnimi programi bi lahko demarginalizirali romske skupine. To bi lahko vodilo k individualni družbeni integraciji, hkrati pa bi se dopuščale individualne odločitve na nekonvencionalen način in družbena marginalnost. Če bi spremenili percepcijo so marginalnih skupin, bi se te bolj počutile sprejete. Ta paradigma širi toleranco kot pomembno kategorijo v medsebojnih odnosih, hkrati pa je le-ta hiter, poceni in v glavnem neučinkovit pristop k reševanju stvarnih težav.
- **Druga razvojna paradigma:** ko bi Romi po individualnih poteh ali/in ob kolektivni pomoči državnih in lokalnih institucij dosegli izobrazbo, zaposlitev in s tem varen ter trajen vir preživljanja, bi se s tem potreba po prostorski ločenosti morda zmanjšala. Specifika urejanja romskih naselij bi izginila. Ta paradigma je zelo privlačna, ampak vsebuje dolgo čakalno dobo. Romi zaradi slabega položaja ne bi uspeli doseči zelenih izhodiščnih možnosti za izobraževanje in delo, saj so jim ovira prav slabi življenjski pogoji.
- **Tretja razvojna paradigma:** ta paradigma upošteva sedanje stanje prostorske razporeditve romskih naselij in teži k strukturnim spremembam naselij in njihovih prebivalcev. Zainteresiranim Romom bi ponujena strukturna pomoč olajšala reševanje njihovih aktualnih bivalnih pogojev, kar pa bi prispevalo k zagotavljanju vključevanja in obstoja v družbenem ospredju. Dolgoročno bi se romska naselja po videzu, strukturi in

funkciji izenačila z ostalimi in se fizično združila z ostalimi naselji. Tako bi postopoma prišlo do medetične pomešanosti in izginjanja predsodkov, stereotipov in konfliktov. Ta paradigma je razmeroma draga in predstavlja pogojeno participacijo Romov pri njihovi lastni socialni promociji in demarginalizaciji. Hkrati pa je le-ta še najbližje hitremu in dolgoročno naravnemu konceptu reševanja romskih prostorskih vprašanj.

Zupančič (2003:123) meni, da naj bi k demarginalizaciji Romov vodili različni ukrepi in sicer:

- legalizacija naselij;
- zasebna parcelacija, ki bi zadoščala za postavitev bivalnih in gospodarskih kapacitet;
- iskanje primerne in z regionalnimi arhitekturnimi in krajinskimi elementi povezanega gradbenega-arhitekturnega stila;
- izgradnja osnovne infrastrukture, vendar s participacijo Romov;
- adaptacija bivalnih in gospodarskih poslopij po načelu participacije;
- romska naselja strukturirana tako, da bodo Romi na ravni naselja čutili notranjo avtonomnost;
- primerni načini, ki bi preprečili motenje posesti lastnikov posesti;
- stopnjevanje urejanje bivalne kulture pri Romih;
- romske naselbine vključiti med lokacije z urejenim odvozom komunalnih odpadkov.

Vseh teh ukrepov ni mogoče izvajati brez akcij na področju izobraževanja, delovnega usposabljanja, iskanja tržnih niš za romsko prebivalstvo in ne brez romske aktivne participacije. Le-ta povečuje interes in obvezuje Rome, da sami pri urejanju prostorskih težav svojih naselij konstruktivno sodelujejo. Hkrati pa so in bodo po Zupančičevem mnenju (2003:123) »najtrši oreh brez dvoma naselja, ki jih zaradi mikrolokacije, nezdržljivosti funkcij prostora ali ogrožanja pomembnih naravnih virov in naravne in kulturne dediščine ni mogoče urejati, temveč je zanje potrebno iskati nadomestne lokacije...V fazi izvedbe bi morali Romi aktivno sodelovati in tudi aktivno participirati vsaj manjši del sredstev.«

6.2.2. Vlada Republike Slovenije in Odlok o lokacijskem načrtu za romsko naselje »Kerinov Grm«

Tudi Vlada Republike Slovenije (2004), ki je na 93 redni seji 7.10.2004 obravnavala in se seznanila s Poročilom o položaju Romov v Republiki Sloveniji, je ugotovila, da so Romi kljub napredku še vedno občutljiva in ranljiva skupina prebivalstva, ki je v posameznih primerih ter ponekod pri samem izvajanju predpisov še vedno v neenakopravnem položaju z ostalimi državljani. Meni, da je treba nadaljevati s prizadevanji za izboljšanje njihovega položaja in boljšim sodelovanjem državnih organov in organov lokalnih skupnosti ter seveda pripadnikov romskih skupnosti.

Na področju stanovanjskih razmer je prišla vlada Republike Slovenije do sklepa, da morajo biti področja bivalnih razmer, izobraževanja in zaposlovanja Romov v okviru državnih sredstev deležna posebne pozornosti in pomoči, za kar pa so posebej zadolžena ministrstva in vladne službe. Tako je vlada za izboljšanje romskih stanovanjskih razmer zadolžila svoje predstavnike v organih upravljanja Stanovanjskega sklada RS, Javnega sklada za regionalni razvoj in ohranjanje poseljenosti slovenskega podeželja in drugih ustanov ter organizacij, da predlagajo ustrezno ravnanje organizacijam, ki se ukvarjajo z romsko problematiko. Zadolžila je tudi Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Ministrstvo za finance in Stanovanjski sklad RS, da v skladu z lokalnimi skupnostmi pripravijo ustrezen predlog za financiranje pridobitve zemljišč in infrastrukture za romska naselja po občinah, kjer so Romi tradicionalno poseljeni, ter ureditev z vsemi potrebnimi aktivnostmi, legalizacijo ali odstranitev, obstoječih naselij. Za te namene se potrebna sredstva določajo z upoštevanjem Pregleda stanja romskih naselij v Republiki Sloveniji in ob upoštevanju ugotovljenega stanja na samem terenu, s strani strokovno usposobljene organizacije v okviru Ministrstva za okolje, prostor in energijo, ki opravi ovrednotenje potrebnih del.

Ovrednotenje zajema:

- odkup zemljišč, kjer že obstajajo nelegalna romska naselja in infrastrukturno ureditev;
- nujno potrebno infrastrukturno ureditev v legalnih romskih naseljih;
- stroške, ki so povezani s potrebno in dopustno spremembo namembnosti zemljišč;
- in druge stroške, kot so projektna dokumentacija, ki so potrebni za zagotavljanje človeka vrednega prebivanja za pripadnike romske etične skupnosti.

Na podlagi finančno ovrednotenih programov ureditve romskih naselij občine pripravijo predloge za strokovno pomoč države in uporabo sredstev državnega proračuna v ta namen.

Tako se je, na podlagi večletnih problemov in razprav v različnih krogih, Občina Krško odločila, da se nelegalna romska naselja legalizirajo, se jim zagotovi komunalna infrastruktura in se pridobi zemljišča. Te ureditve bi prispevale k spremembi njihovega življenja, odnosa do prostora, prebivalstva itd. Osnova za legalizacijo naselij mora biti podana v planskih in izvedbenih aktih Občine Krško, kjer se mora spremeniti raba zemljišča, in sicer iz kmetijskih v stavbna zemljišča.

V Uradnem listu Republike Slovenije (2004) so navedeni razlogi za izdelavo lokacijskega načrta, ki so pogojeni s tem, da v Občini Krško živijo Romi, stalno ali občasno, v romskih naseljih na lokacijah Kerinov Grm, Rimš, Loke in Drnovo, katera so večinoma nelegalno zgrajena na prilaščenih zemljiščih. Po ustavi so Romi enakopravni državljani Republike Slovenije, vendar so zaradi svojega načina življenja postali izolirana skupnost, z nizko izobrazbeno strukturo ter neurejenimi stanovanjskimi razmerami. Skratka, ostajajo na samem robu slovenske družbe. Tako je pomoč Romom usmerjena predvsem v zagotavljanje osnovnih življenjskih razmer in v integracijo z okoljem, v katerem živijo. Najprej je potrebno ustvariti pogoje za njihovo bivanje, ki so pogojeni z legalizacijo obstoječih naselij.

Sedaj živijo Romi v naselju, ki je podolgovato, neenakomerno in dokaj zgoščeno pozidano. Zato je naselje potrebno primerno oblikovati in pri tem upoštevati obstoječe stanje, velikost parcel, komunikacije, odprte površine, način življenja itd., ter razmejiti stavbna zemljišča znotraj naselja Kerinov Grm od okoliških kmetijskih zemljišč. Osnovno izhodišče lokacijskega načrta je tako določitev pogojev za legalizacijo objektov, določitev pogojev za gradnjo novih stanovanjskih in drugih objektov s spremljajočimi površinami in infrastrukturna ureditev romskega naselja, pri čemer pa je potrebno upoštevati njihovo kulturo in način življenja.

Občinski svet občine Krško je tako na seji, ki je potekala dne 21.3.2005, sprejel z odlokom na podlagi 23. člena Zakona o urejanju prostora, 29. člena Zakona o lokalni samoupravi, 16. in 79. člena Statusa Občine Krško lokacijski načrt za romsko naselje Kerinov Grm. Občina Krško je naročnik, investitor in pripravljalec lokacijskega načrta za romsko naselje Kerinov Grm. Načrtovalca lokacijskega načrta so izbrali na podlagi variantne podlage in na osnovi

Zakona o javnih naročilih. Izbran je bil projektni biro Region d.o.o., ki je bil dolžan izdelati predmetno dokumentacijo v skladu z veljavno prostorsko zakonodajo, v skladu s programom priprave ter drugimi predpisi oziroma z zakonodajo s posameznih področij. Načrtovalec mora pripraviti gradivo za javne predstavitve, kot so obravnave na prostorski konferenci, na javni obravnavi in na občinskem svetu, kjer mora podati strokovno obrazložitev in odgovore na vprašanja. Občino Krško mora sproti obveščati o morebitnih spremembah, ki bi nastale v postopku in ji predložiti toliko izvodov gradiva za pridobivanje smernic gradiva, kolikor je nosilcev urejanja prostora.

Lokacijski načrt vsebuje tekstualne opise in grafične prikazni, ki se vse nanašajo na mejo območja, lego, potek, zmogljivost, velikost in oblikovanje objektov, naprav ter ureditev izboljšane naselja. Svoje smernice v letem so podali nosilci urejanja prostora, to so: Ministrstvo za obrambo, Ministrstvo za zdravje, Občina Krško, Telekom Slovenije, Elektro Celje, Komunalno stavbno podjetje Kosak d.d. itd. Pri izdelavi sta sodelovali tudi spodaj navedeni društvi, ki sta podali svoja priporočila in usmeritve. Tako sta Društvo zaveznikov mehkega pristanka in Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela podali usmeritve, ki se nanašajo na načrtovanje ureditev v romskem naselju, glede na njihovo kulturo in način življenja. In sicer: upoštevati morajo obstoječe stanje pozidave; objekti in dvorišča naj bodo drug ob drugem; predviden naj bo prostor za rejo in pašo domačih živali; omogočena naj bo svoboda pri oblikovanju objektov in barvah fasad; nujna je izgradnja infrastrukture; predviden mora biti skupni prostor in objekt, ki bo namenjen skupni uporabi Romov in izvajalcem različnih pomoči ter svetovanj; predvideno mora biti otroško igrišče z igrali in večnamensko igrišče z ograjo; glavna pot mora biti asfaltirana in predvidena mora biti javna razsvetljava; predvideno mora biti tudi avtobusno postajališče in naselje mora biti povezano z javnim prevozom; predviden mora biti prostor za začasno odlaganje in sortiranje kosov odpadkov in nazadnje morajo biti stavbna zemljišča razmejena od kmetijskih, da ne bo mogoča gradnja izven naselja.

Občina Krško je načrtovalcu pridobila in dostavila geodetske podlage ter strokovne podlage nosilcev urejanja prostora. Nosilci urejanja prostora so bili Občini Krško dolžni posredovati strokovne podlage, s katerimi so razpolagali in katere se nanašajo na območje oziroma so predmet proučevanja.

Tako tekstualni del v lokacijskem načrtu vsebuje:

- opis strukturne ureditve, ki se načrtuje s lokacijskim načrtom;
- ureditveno območje lokacijskega načrta;
- umestitev načrtovane ureditve v prostor;
- zasnovo projektnih rešitev prometne, energetske, komunalne in druge gospodarske javne infrastrukture in obveznost priključevanja objektov nanjo;
- rešitev in ukrepe za varovanje okolja, ohranjanje narave, varstvo kulturne dediščine, trajno rabo naravnih dobrin in za izboljšanje bivalnega in delovnega okolja;
- rešitve in ukrepe za obrambo ter varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami;
- načrt parcelacije;
- etapnost izvedbe prostorske ureditve ter druge pogoje in zahteve za izvajanje lokacijskega načrta.

6.2.3. Nacionalni program za Rome Republike Hrvaške

Ustava Republike Hrvaške določa, da mora Republika Hrvaška varovati enakopravnost narodnih manjšin, etičnih in narodnostnih skupnosti in spodbujati njihov vsestranski razvoj. Tako so Romi normativno izenačeni v pravicah in svoboščinah s pripadniki vseh ostalih narodnih manjšin. Dejanski kazalci kažejo, da je v primerjavi z položajem ostalih pripadnikov etičnih skupnosti, romski socialno – gospodarski položaj v stvarnosti precej slabši. Zato se je Vlada Republike Hrvaške odločila za nastanek Nacionalnega programa za Rome. Vanj je vključila določila mednarodnih dokumentov o človekovih pravicah, katerih institucij, ki jih določajo, je tudi sama članica. Ozirala se je tudi na priporočila Sveta Evrope, kajti ta problem, romsko problematiko, mora rešiti v okviru vključevanja v Evropsko Unijo.

Nacionalni program za Rome prinaša korist vsem državljanom romskega prebivalstva, ki živijo v nezadostnih razmerah. Poglavitni cilji tega programa so:

- zmanjšati težave, s katerimi se soočajo Romi na vseh področjih ekonomskega in socialnega življenja;
- preprečiti želi diskriminacijo in segregacijo Romov;
- in vključiti Rome v društva in gospodarski razvoj Hrvaške.

Pri nastanku Nacionalnega programa za Rome so sodelovala vsa ministrstva in drugi državni organi, predstavniki romskih organizacij in predstavniki nacionalnih manjšin, lokalna in regionalna uprava in samouprava ter druge mednarodne organizacije in institucije. Vse so imele zastavljen isti cilj, in sicer izboljšati kakovost življenja Romov v Republiki Hrvaški.

Stanovanjske razmere v Republiki Hrvaški, h katerim prištevamo urbanizacijo, urejevanje naselij in lokacijo, kjer so naseljeni Romi, se urejajo v skladu z Zakonom o prostorskem urejanju in Zakonom o lokalni in regionalni samoupravi. Deloma dostopni podatki, ocene in zaznavanja Občinskega zavoda za prostorsko urejanje iz leta 2001 nam podajajo grobo oceno stanja romskih naselij. Podatki prikazujejo, da v Republiki Hrvaški živijo Romi na obrobju vasi ali mest in območje, na katerem živijo Romi je jasno ločeno in izolirano od večinskega prebivalstva- to lahko imenujemo kot prostorska segregacija ali izolacija. Večina romskih naselij pa nima urejene niti osnovne urbane infrastrukture, h katerim prištevamo vodo, elektriko in kanalizacijo, pa tudi sama kvaliteta socialnih uslug je izjemno nizka: ni vrtcev, šol, zdravstvenih ustanov, javnega prevoza, cest itd. Zelo pereč problem pa je ta, da je velika večina teh naselij zgrajena na tuji zemlji brez gradbenega dovoljenja.

Dejanskega podatka koliko Romov živi na območju posamezne občine ni mogoče dobiti, saj se mnogi Romi iz takšnih ali drugačnih razlogov ne želijo opredeliti za pripadnika romske etične skupnosti. Ocenjuje se, da so romska naselja v Republiki Hrvaški evidentirana v 15 občinah na okoli 100 različnih lokacijah, od tega je 40 lokacij evidentiranih na območju izven občin in 60 lokacij na območju občin.

Da bi dobili dovolj podatkov o velikosti in pomembnosti stanovanjskega problema Romov, se je Nacionalni program za Rome odločil, da bo najprej podrobneje preučil dejansko stanje romske problematike na področju romskih naselij. V vseh občinah in mestih bo preučil status lokacije, kjer so naseljeni Romi (velikost, število in stanje objektov, infrastrukturo itd.).

Nacionalni program za Rome bo na področju stanovanjskih razmer izvedel natančen pregled nad romskimi naselji s sledečimi merili:

1. Poiskati in proučiti lokacijo romskih naselij na območju Republike Hrvaške

Nosilec: Ministrstvo za zaščito okolja in prostorsko urejanje

Izvajalec: Znanstvena preiskovalna institucija s sodelovanjem s strokovnjaki na tem področju iz lokalne in regionalne samouprave ter s predstavniki romskih združenj in drugih nevladnih organizacij

Rok: leto 2003

Denarna sredstva: okoli 500.000 kun iz državnega proračuna

2. Narediti občinske programe aktivnosti in merila za izboljšanje prostorskih razmer v romskih naseljih

Glede na podatke, ki jih bodo dobili iz 1.točke, bodo naredili občinske programe aktivnosti in merila za izboljšanje prostorskih razmer v romskih naseljih po občinah.

Programi bodo:

- podrobno odredili dela, ki morajo biti izvedena;
- določili načine, na katere morajo biti izvedena;
- roke, do kdaj morajo biti izvedena;
- subjekte, ki bodo odgovorni za izvedbo le-teh;
- odredili sredstva, ki bodo potrebna za njihovo izvedbo, in izvor le-teh.

Koordinator: Ministrstvo za zaščito okolja in prostorsko urejanje

Nosilec: Občinski zavodi za prostorsko urejanje in občine z romsko problematiko s sodelovanjem z romskimi skupnostmi

Rok: leto 2004

Denarna sredstva: so odvisna od rezultatov raziskave oziroma dejanskega stanja romskih naselij

3. Izvedba občinskih programov aktivnosti in meril za izboljšanje prostorskih razmer v romskih naseljih

Nosilec: Občinski zavodi za prostorsko urejanje in občine s romsko problematiko s sodelovanjem z romskimi skupnostmi

Rok: leto 2004

Denarna sredstva: so odvisna od rezultatov raziskave oziroma dejanskega stanja romskih naselij

4. Redno spremljanje dejanskega stanja stanovanjskih razmer v romskih naseljih

Glede na pridobljene podatke o dejanskem stanju stanovanjskih razmer v romskih naseljih se bo tudi v prihodnje redno izvajal nadzor nad procesi in aktivnosti, ki so namenjeni za izboljšanje stanovanjskih razmer Romov. Pridobljeni podatki se bodo vodili v centru za prostorsko urejanje Republike Hrvaške. Iz teh podatkov bo razvidno, v katerih občinah prihaja do izboljšanja stanovanjskih razmer Romov in v katerih ne.

Nosilec: Ministrstvo za zaščito okolja in prostorsko urejanje in občinski ter mestni zavodi za prostorsko urejanje

Rok: ni časovne omejitve

Sredstva: dodatna denarna sredstva niso potrebna

Nacionalni program za Rome se bo izvajal na podlagi meril, ki so predvidena v programu in vanj bodo, kjer bo to mogoče, vključeni tudi predstavniki romskih združenj. Kajti samo v sodelovanju z Romi bo program hitreje dosegel cilj, ki si ga je zastavil, in sicer izboljšati kakovost življenja Romov na vseh področjih in da bi bili Romi enakopravno integrirani v večinsko družbo.

Tako so vsa ministrstva in drugi državni organi, ki so vključeni v ta program, dolžni enkrat na leto podati poročilo o napredovanju zastavljenega cilja, ki so si ga zadali. Tudi Romi morajo podati svoje mnenje o tem programu, kajti če Romi ne sprejmejo tega programa, se program ne mora izvesti v takšni meri kot je bil predviden.

Nacionalni program za Rome je zamišljen kot dokument, ki se mora po potrebi dopolnjevati in spreminjati v skladu z novimi podatki in potrebami, ki jih izpostavi romska populacija.

6.2.4. Primerjava pristopov k reševanju stanovanjskih razmer v Sloveniji in na Hrvaškem

Obe državi strmita k istemu skupnemu cilju, izboljšanju kakovosti življenja Romov na področju stanovanjskih razmer. Zavedata se, da je uspešno reševanje stanovanjske problematike Romov tisto področje, ki pomembno vpliva k socialni integraciji Romov v večinsko družbo v obeh državah. Za doseganje tega cilja pa sta izbrali različni poti, in sicer je za slovensko politiko osnovno izhodišče, da so občine pod okriljem vlade dolžne reševati vprašanje stanovanjske politike, medtem ko je hrvaška politika obratna, in sicer, da je država v celoti odgovorna za reševanje stanovanjskih razmer Romov.

V Sloveniji so bili na področju urejanja prostora, graditve urbanih zemljišč in stanovanj sprejeti: Zakon o urejanju prostora, Zakon o graditvi objektov in Stanovanjski zakon. Navedeni pravni viri zagotavljajo pravno podlago za reševanje stanovanjskih razmer Romov. Medtem ko pa so bili na Hrvaškem sprejeti: Zakon o urejanju prostora in Zakon o lokalni in regionalni samoupravi, ki vsebuje dokumente o prostorskem urejanju in planiranju zemlje, katere lastnik je lokalna samouprava.

V Sloveniji je določeno, da je urejanje prostora na lokalni ravni v pristojnosti lokalnih skupnosti, vendar mora lokacijske načrte odobriti Ministrstvo za okolje, prostor in energijo. Iz tega sledi, da občina določi, katere objekte oziroma omrežja komunalne infrastrukture je potrebno zgraditi na posameznih ureditvenih območjih romskih naselij. Na podlagi občinskega lokacijskega načrta občina pripravi in sprejme program opremljanja, v skladu s katerim se bodo zemljišča nato komunalno opremila. Komunalna infrastruktura se financira iz proračuna občine in zato so občine tiste, ki ocenijo višino finančnih sredstev potrebnih za komunalno opremljanje romskih naselij. Pri vseh teh zadevah Ministrstvo za okolje, prostor in energijo pomaga občinam s sofinanciranjem. Hkrati pa Ministrstvo za okolje, prostor in energijo že od leta 1995 aktivno deluje na področju urejanja problematike romskih naselij. Njihov prispevek je mogoč v obliki strokovne pomoči občinam v zvezi s pripravo občinskih prostorskih aktov in občinam lahko nudi tudi finančno pomoč v okviru subvencioniranja priprave in izdelave občinskih aktov.

Skratka, v okviru vladnega programa ukrepov za pomoč Romom iz leta 1995 je Ministrstvo za okolje, prostor in energijo zadolženo za zagotavljanje strokovne in finančne pomoči

občinam, v katerih živijo Romi, pri pripravi prostorskih in izvedenih dokumentov za ureditev romskih naselij.

Na Hrvaškem pa nosi vso odgovornost in obveznosti država. V okviru Nacionalnega programa za Rome lahko vidimo, da je država tista, ki določi, katere objekte oziroma omrežja komunalne infrastrukture je potrebno zgraditi na posameznih ureditvenih območjih romskih naselij. Na podlagi tega programa država pripravi in sprejme program opremljanja v skladu s katerim se bodo zemljišča nato komunalno opremila.

Obe državi imata problem s črno gradnjo, kajti Romi stremijo po doseganju višji stopnji socializacije, ki je povezana z željo po stalnem, zidanem bivališču. V primeru ko občina ali država ne mora ponuditi programa za reševanje romske problematike, kupijo Romi sami kmetijsko zemljišče in na njih postavijo bivališče, ker menijo, da na svoji zemlji lahko počnejo kar želijo. Tako je komunalna opremljenost romskih domov slaba, dovozi poti na glavne ceste so moteči in nevarni, električni in vodovodni priključki so neustrezno izvedeni, hkrati pa je moteč zunanji videz romskih naselij.

Za reševanje tovrstnih problemov občine vlagajo zahteve državi za:

- sofinanciranje prostorskih aktov za legalizacijo naselij in možnost širitve;
- olajšanje pri nakupu zemljišč in spremembi njihove namembnosti;
- poostri nadzor nad priseljevanjem in črnimi gradnjami;
- sofinanciranje komunalne opremljenosti;
- in izdelati nacionalni program, ki vključuje vse naloge različnih področij dela – socialna služba, policija, šolstvo, okolje in prostor, kajti problema ni več mogoče obravnavati in reševati ločeno in samo na nivoju občine.

Ti predlogi izkazujejo željo slovenskih občin, da bi tudi Republika Slovenija imela takšen program za Rome kot ga ima Republika Hrvaška. Ampak, ne glede na program, ki ga državi izvajata, so si tako v Sloveniji kot na Hrvaškem enotni v tem, da morajo pri urejanju stanovanjskih razmer aktivno sodelovati tudi Romi, saj bi z urejenimi stanovanjskimi razmerami in določenimi mejami funkcionalnega zemljišča pri Romih dosegli nov odnos do lastnine.

7. ZAKLJUČEK

Mandičeva (1996:63) navaja, da stanovanjske razmere »označujejo fizično lastnost stanovanja in opisujejo stanovanje kot trdno, grajeno strukturo...Stanovanjske razmere zadevajo trdnost in trajnost gradbene strukture, požarno varnost, higiensko-sanitarne prostore, ekološke in lokacijske pogoje, ekonomičnost, določanje velikosti prostorov in opremljenost stanovanj in stanovanjskih hiš.« V nadaljevanju navaja, da je večina teh zahtev zajeta v splošnih gradbenih predpisih, ki vsebujejo normative za minimalne standarde in zato so stanovanja, ki ne ustrezajo tem minimalnih zahtevam obravnavana kot nelegalna. Sem prištevamo tudi pojav črnih gradenj, nehigienskih naselij, slumov, barakarskih naselij itd. V takšnih naseljih pa živi velika večina romskega prebivalstva, tako v Sloveniji in na Hrvaškem kot drugod po Evropi.

Veliko število Romov živi v naseljih, ki so črne gradnje, saj so le-ta nastala na ozemlju, ki je v lasti večinskega prebivalstva določene države. V teh naseljih ni vodovodnega omrežja, električne napeljave, kanalizacije, telefonskega omrežja, ni odvoza za smeti in odpadke itd. lahko rečemo, da romska naselja nimajo dobrin, ki jih imajo sodobna naselja večinskega prebivalstva posamezne države in s tem je njihova kvaliteta življenja na zelo nizki ravni.

Tega perečega problema se zavedata tudi Slovenija in Hrvaška, ki pa sta za uspešno reševanje stanovanjske problematike Romov izbrali različni poti. Slovenija je izbrala politiko, katere osnovno izhodišče je, da so občine pod okriljem vlade dolžne reševati vprašanje stanovanjske politike Romov, medtem ko je Hrvaška izbrala politiko, katere izhodišče je obratno, saj je država v celoti odgovorna za reševanje stanovanjskih razmer Romov.

Iz tega sledi, da je hipoteza, ki sem si jo zastavila na začetku mojega diplomskega dela, potrjena. Pristopa k reševanju stanovanjskih razmer Romov v Sloveniji in na Hrvaškem se pomembno medseboj razlikujeta.

Tudi Evropa se zaveda, da uspešno reševanje stanovanjske problematike Romov uspešno vpliva k socialni integraciji Romov v večinsko družbo v vseh državah Evrope. Za uspešno socialno integracijo Romov in s tem izboljšanju njihovega položaja na vseh področjih življenja je Evropska Unija v zadnjem času sprejela veliko število različnih programov in projektov. Tako je leta 1995 celo ustanovila izvedensko skupino za Rome, ki proučuje

specifične probleme romske skupnosti in je odgovorna za pregled položaja Romov v Evropi. Vendar je klub vsem zakonom, predpisom, projektov, programov itd., ki so namenjeni izboljšanju položaja Romov, dejansko stanje, v mojem primeru na področju stanovanjskih razmer, precej oddaljeno od zastavljenega cilja le-teh. Dejanske stanovanjske razmere Romov v Evropi so zelo podobne razmeram, ki sem jih predstavila pri stanovanjskih razmerah Romov v Sloveniji.

Zavedam se, da na tako kompleksno in zahtevno zadevo, kot so stanovanjske razmere Romov, ni mogoče podati celotne rešitve. Vendar menim, da se preveč denarja in energije vlaga v izvajanje zakonskih aktov in v birokracijo. Morali bi stopiti do Romov in jim ponuditi pomoč tam, kjer jo resnično potrebujejo. V tem primeru jo zelo močno potrebujejo na področju stanovanjskih razmer, kajti živijo v tako zelo slabih razmerah, ki si jih sodobni posamezniki niti ne mora predstavljati. Hkrati pa moram navesti, da tudi večji del pripadnikov romske skupnosti še ni dovolj aktivno vključen v prizadevanja državnih organov in občin za izboljšanje lastnih razmer. Predvidevam, da se Romi premalo zavedajo, da brez lastnega aktivnega sodelovanja in boljše samoorganiziranosti ne bo mogoče izboljšati položaja Romov na določenih področjih, kot na primer stanovanjskih razmerah.

Pomembno je, da se vsi, tako Slovenci in Hrvati, zavedamo, da Romi živijo z nami in so naši sodržavljanji. Veliko še moramo narediti na področju spoznanja in sprejemanja drugačnosti in različnosti v vseh državnih ustanovah in organih. Začeti moramo zdaj! Osebno menim, da bi se romska problematika hitreje in boljše rešila tako, da bi tako mi Slovenci kot Hrvati sprejeli Rome za sebi enake, enakovredne in spodobne ljudi ter jim končno dali priložnost, da se sami postavijo na svoje noge in zaživijo v enakovrednem, demokratičnem in svobodnem jutri.

Zaključila bom z Fouerom (2003:24), ki navaja, da graditev mostov med obema skupnostma, tako večinskim kot manjšinskim, jamči, da je mogoče živeti z ramo ob rami ob polnem obojestranskem spoštovanju kulturnih in etičnih tradicij, ter ob skupno prevzetih odgovornostih

8. LITERATURA

Samostojne publikacije:

- Breglec Dražan (2003): »Izkušnje mesta Mursko Središče pri sodelovanju z romsko narodno manjšino.« V: Zbornik referatov: Z mednarodnega simpozija o položaju Romov v državah Vzhodne in Srednje Evrope, Murska Sobota.
- Fouere Erwan (2003): Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15.februarja 2002. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
- Janko Spreizer Alenka (2002): Vedel sem, da sem Cigan- rodil sem se kot Rom. Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov. Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana.
- Kelbl, Hrvatina, Erjavec (2000): Mi o Romih. Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji. Open Society Institute-Slovenija, Mediawatch.
- Klopčič Vera(1997): Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. Izziv za manjšinsko pravo. Zbornik referatov na Znanstvenem srečanju v Murski Soboti. 11.-12. april 1997. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Klopčič Vera (1998): Svet Evrope in narodne manjšine. Razprave in gradivo, Ljubljana, Inštituta za narodnostna vprašanja, št.33
- Klopčič Vera (2003): Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15.februarja 2002. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
- Komac Miran (1991): Romi na Slovenskem. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
- Kraševc-Ravnik Ema (1996): Varovanje zdravja posebnih družbenih skupin v Sloveniji. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije in Slovenska fondacija.
- Liegius Jean-Pierre (1994): Roma, Gypsies, Travellers, Council of Europe.

- Mandič Srna (1996a): Stanovanje in država, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Mandič Srna (1996b): »Stanovanjski parametri kakovosti življenja in spremembe v zadnjih desetletjih«. V: Svetlik, I (ur.):Kvaliteta življenja v Sloveniji, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: 213-232
- Mandič Srna (1999): »Ljudje in stanovanja«. Emzin, let.9, številka ¾: 72-73
- Mandič Srna (2000): »Stanovanjska politika po vključitvi Slovenije v EU«. ib revija, številka 3-4, letnik XXXIV, 2000, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- Mandič Srna (2002): »Novi trendi v razvoju socialnih storitev in njihov vpliv na evropske stanovanjske politike.« V: Mandič, S.: Stanovanjske študije, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: 5-20
- Matras Yaron (1996): Problems arising with the connection with the international mobility of the Roma in Europe, European committee on Migration, Council of Europe.
- Nacionalni program za Rome (2003). Vlada Republike Hrvaške, Zagreb.
- Novak, M. (1996): »Konceptualna vprašanja proučevanja kakovosti življenja«.V: Svetlik, I (ur.):Kvaliteta življenja v Sloveniji, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: 7-24
- Pozer-Srienz Mirjam (2003): »Romi in evropska integracija:Primerjava stanja v Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem.« V: Klopčič, V(ur.): Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15.februarja 2002. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
- Sklep Vlade Republike Slovenije (2004). Romski zbornik Romano Kedijppe. Zveza Romov Slovenije. Murska Sobota

- Svet Evrope: Dosežki in dejavnosti (1998), Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK v Ljubljani, Ljubljana.
- Šiftar Vanek (1970): Cigani, Pomurska založba, Murska Sobota.
- Štrukelj Pavla (2004): Tisoč letne podobe nemirnih nomadov, Družina, Ljubljana.
- Vidakovič-Mukić Marta (2003): »Status Romov v Republiki Hrvaški v skladu s spoznanji Varuha človekovih pravic.« V: Zbornik referatov: Z mednarodnega simpozija o položaju Romov v državah Vzhodne in Srednje Evrope, Murska Sobota.
- Zupančič Jernej (2003): »Romska vprašanja v luči prostorskih odnosov.« V: Klopčič, V(ur.): Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15.februarja 2002. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
- Zupančič J., Repolusk P., Josipvič D. (2001): Problematika Romov v občini Turnišče. Raziskovalna naloga. Inštitut za geografijo. Ljubljana.
- Zupančič Jernej (2000): Družba in prostorski razvoj Slovenije. Raziskovalna naloga. Inštituta za geografijo. Ljubljana.

Elektronski viri:

- Bonavita Sal (1998): The Gypsies.
<http://herso.freesevers.com/gypsies.html>
- Ptrin Web Journal (1999): a Brief History of the Roma.
<http://www.geocities.com/Paris/5121/history.htm>
- Roma in the Czech Republic (2002): The History and Origin of the Roma
<http://www.romove.cz/en/article/18158>

- About the Council of Europe
<http://www.coe.fr/eng/present/about.htm>
- The Statut of the Council of Europe
<http://www.coe.fr/eng/legal/txt/1e.htm>
- Uradni list Republike Slovenije št.39
<http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200539&dhid=75458>
- Uradni list Republike Slovenije št.92
<http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200539&dhid=75458>
- Tekst Evropskih sporazumom in poročila o napredku
<http://europa.eu.int/comm/enlargement/enlargement.htm>
- www.stabilitypact.org
- <http://www.ds-rs.si/dejavnost/porocvalec/pds04-13.pdf>